

TANULMÁNYOK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A TÖRÖK HADITEVEKENYSÉG AKCIÓRÁDIUSZA A 15 ÉVES HÁBORÚBAN

E tanulmányban a Magyarországon vívott hosszú, vagy 15 éves háború török hadjáratait vizsgáljuk a török hódítás szempontjából. Az 1593—1605 között permanensen folyó háború hadjáratai jó lehetőséget kínálnak a török terjeszkedés, az ún. akciórádiusz tényezőinek tanulmányozására.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell magát az *akciórádiusz* fogalmát. Tudomásunk szerint először W. A. McNeill használta ezt a török hódítással kapcsolatban. Szerinte a 16. század közepén érte el az oszmán katonai tevékenység földrajzi határait. A török birodalom expanzióját az a távolság határozta meg, amelyet a hadsereg a hadjárat idejében a téli szállásról kiindulva és oda a tél beállta előtt visszatérve megtett. A szultán politikai okokból nem tartózkodhatott évekig birodalma határainál, a végrehajtó hatalom teljesen kicsúszott volna a kezéből. E problémát úgy oldotta meg, hogy az év egy részében hadjáratra vonult, de még ugyanabban az évben visszatért Isztambulba. A szultán zsoldos csapatainak így minden tavasszal ki kellett vonulni a fővárosból és a háború színhelyére menni. McNeill szerint a török sereg maximálisan napi 20—30 mérföldes menetelésre volt képes. Egy-egy hadjárat alkalmával 90—100 napos menetidővel számolhatunk. Ez kb. 700—800 mérföldet jelentett légvonalban Isztambultól, s kb. kétszer ennyit terepen. Az amerikai kutató úgy látta, hogy már Szulejmán uralkodásának elején a török birodalom határai oly messzire kerültek Isztambultól, hogy az oszmán sereg hatékonyságának nagy részét elvesztette. A várak felépítésével megszűnt Szulejmán seregének fölénye és minden erőfeszítés ellenére csak néhány vár elfoglalását lehetett elérni. A holtpont időszakában létrejött egy nem túl széles határzóna, amelyben az erőviszonyok állandóan változtak. A török birodalom konstantinápolyi bázisából elérte hódításának szélső sugarát (*extreme radius*), amelyen túl nem volt képes terjeszkedni.¹

McNeillhez hasonló eredményre jutott művében *Peter F. Sugar* és *Stanford Shaw* is, bár egyikük sem használta az „*actio radius*” elnevezést. Sugar arra hívta fel a figyelmet, hogy a török hadviselés szabályai szerint a seregnek a szultán parancsnoksága alatt kellett állnia és a szpáhikat aratás idejére haza kellett bocsátani, hogy hűbérükről a nekik járó jövedelmet beszedhessék. A hadjárat tavasszal kezdődött, amikor az utak járhatóvá váltak, és aratás idején végződött. Így csak egy bizonyos távolságot lehetett megtenni a katonai akciók számára rendelkezésre álló időn belül. Mihelyt a birodalom határai

1 *McNeill, William H.*: Europe's Steppe Frontier 1500—1800. Chicago, 1964. 32., 40—42., 50. o.

Bécs kapujától Azerbajdzsánig és Irakig értek, a török sereg előnyomulása korlátokba ütközött.² Shaw három okra vezette vissza azt a tényt, hogy a hadjáratok főként tavasz és ős között folytak. Az egyik a hadsereg részben feudális jellege; a másik az, hogy a szultánnak és zsoldos csapatainak időnként vissza kellett térnie Isztambulba; a harmadik az utak rossz állapota télen. A hadjáratokat októberben és novemberben tervezték, a gyülekezést rendszerint áprilisra hirdették meg, de az egész sereg csak júliusra gyűlt össze. Így a hadjáratokat augusztusban és szeptemberben kellett lebonyolítani. A tél közeledte és az élelem- valamint a takarmánykészletek csökkenése arra kényszerítette a sereget, hogy október vége előtt visszatérjen. Emiatt lehetetlenné vált, hogy a szultán olyan hadjáratot vezessen, amely Észak-Magyarországon vagy Kelet-Anatólián túl terjedt volna.³

A magyar szakirodalomban *Perjés Géza* foglalkozott több munkájában is az akciórádiusz kérdéseivel. A 17. század második fele háborúinak idő- és térbeli korlátozottságát az élelemellátás nehézségeire vezette vissza. A hadjáratok idő (tavasztól ősziig) és a téli kvártély időszakok (őszőlől tavaszig) élesen elkülönültek egymástól. A hadjáratok idő 6 hónapjából is csak 3–4 hónap, kb. 100 nap maradt a sereg előnyomulására. Ebből azonban le kell számítani a takarmányozásra, kenyérkiosztásra (4 naponként) és a pihenőre (6 naponként) fordított időt. *Perjés* szerint így csak 30 nap jutott előnyomulásra, azaz 20 km-es menetet számítva kb. 600 km. Ugyanekkor ezt sem tartotta lehetségesnek, mert a sereg 6–8 napi menetnél messzebb nem távolodhatott el raktáraitól, így a sereg akciórádiusza kb. 140–160 km volt. E határt elérve a raktárakat újból előre kellett telepíteni, mert csak így nyomulhatott a sereg tovább.⁴ Az oszmán hadsereg európai háborúit elemző tanulmányában az 1568-ig megtett török hódításokkal kapcsolatban azt állapította meg, hogy „itt, Magyarországon érkezett el a török hódító gépezet hatósugara végéhez és a most körülírt határok egészen Buda visszafoglalásáig lényegében meg is maradnak. Eger, Kanizsa, Várad és Érsekújvár elfoglalása a következő periódusban ugyan nem jelentéktelen nyereség, de inkább az elfoglalt területnek szélességben való kiterjesztését jelenti, nem pedig az említett hatósugár túllépését.” A 15 éves háború véleménye szerint nem változtatott a holtpontra, a hatósugara végéhez ért török tovább előnyomulni nem tudott.⁵ Egy másik munkájában *Perjés Géza* felvázolta az oszmán sereg mozgósításának és Magyarországra vonulásának főbb szakaszait. A menet kb. három hónapot vett igénybe, úgy hogy a hadsereg semmiképpen sem érhetett Budára augusztus előtt. Miután azonban a hadműveleteket október végén — egészen pontosan október 26-án, Kászim napjára — be kellett fejezni, a tényleges hadműveletekre 2½–3 hónapnál több idő nem maradt. Rámutatott arra, hogy a magyarországi eseményekre a török államvezetés csak egyéves késéssel reagálhatott. Ugyanakkor az egyik évben elért siker a következőben semmivé válhatott. Véleménye szerint „Magyarország kívül esett az oszmán hadsereg akciórádiuszán, épp ezért az itteni hódításokat katonailag megtartani nem lehetett”.⁶ Mohácsról írott könyvében a hatósugárt (akciórádiusz) úgy határozta meg, hogy az „a hadseregek működésének határa, amelyet mozgásuk sebessége, az utánpótlás és a hadjáratra rendelkezésre álló idő szab meg”. A hadseregek 16. századi napi

² *Sugar, Peter F.*: Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804. Seattle and London, 1977. 191. o.

³ *Shaw, Stanford J.*: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808. Cambridge, 1976., 129–130. o.

⁴ *Perjés Géza*: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715). Bp., 1963. 149., 171–173. o.

⁵ *Perjés Géza*: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356–1699). Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK), 1967. 360. o.; HK 1966. 867–868. o.; *uő.*: Mohács. Bp., 1979. 78–79. o.

⁶ *Perjés Géza*: Az országút szélére vetett ország. *Kortárs*, XV. (1971), 1794–1795. o.; I. még Gyorsuló idő, Bp., 1975. 8–14. o.

menetteljesítménye 20 km volt, de ebből a pihenés és takarmányszerzés miatt beiktatott pihenők (4—5 naponként) miatt le kell számítani. Ezért átlagosan napi 15 km-es menetteljesítménnyel számolt Perjés Géza. A 180 napos (6 hónap) hadjáratot megszorozta a hadsereg napi menetével, így 2700 km lenne a hatósugár. A seregek azonban vissza is kellett érnie a tél beállta előtt saját országába, ezért hatósugara felére, tehát 1350 km-re csökken. Ezenkívül hadműveletekre, harcokra legalább 30 napot számított, ezért újabb 450 km-t (30 nap menetteljesítménye) levont ebből. Így az oszmán sereg akciórádiuszát 900 km-re tette. Így Buda kívül esett az oszmán sereg akciórádiuszán, megtartása a véletlenül múltott.⁷

Perjés Géza akciórádiusz-elméletét a történeti kutatás általában elfogadta, egyes részleteit azonban vitatta, a hatósugárra alapozott szulejmáni ajánlat hipotézisét pedig elvetette. *Szakály Ferenc* vitába szállt azzal az állítással, hogy a török hatósugara csak 1350 vagy 900 km lett volna, s csak a Száváig, Al-Dunáig terjedt volna. Rámutatott arra, hogy a 180 napos hadjáratot idővel szemben 1526-ban 205, 1529-ben 229, 1532-ben pedig 212 napig tartott a hadjárat. Szerinte az össztávolságot sem lehet mechanikusan megfelelni az oda- és visszavonulás között, mivel a visszafelé vezető utat csaknem kétszeres sebességgel tették meg (1526-ban 27, 1529-ben 28 km-es napi átlag). Figyelmeztetett arra is, hogy a hadműveletekre fordított produktív időt — ami a hadihelyzettől függően vagy a megtámadott ország határának átlépésekor, vagy az ellenséges erőkkel való első összecsapáskor kezdődik — nem szabad feloldani a fel- és visszavonulás improduktív idejében. Véleménye szerint „a Kárpát-medence — bár már-már valóban a határán volt annak — még belefért a török hadsereg hatósugarába”.⁸ *Barta Gábor* szerint Perjés Géza számításai során csak a felvonulásból vonta le a hadműveleti időt; így az odaút rövidebb, mint a visszafelé vezető út. A hadműveleti idővel kapcsolatban pedig arra mutatott rá, hogy a szultán Belgrádra érkeztekor jó három, Budára érkeztekor pedig még legalább másfél hónapos hadműveleti idővel számolhatott.⁹ *Marosi Endre* magát az akciórádiusz-fogalom használhatóságát kérdőjelezte meg és helyette az „ál-alam és hadsereg teljesítménye” kifejezést ajánlotta. Meghatározása szerint „a haderő teljesítménye a lehetséges erő kifejtésnek maximumát jelenti, amelyet tovább terjeszteni nem lehet”.¹⁰ Az akciórádiusz-elmélet az említett fenntartások ellenére polgárjogot nyert és széles körben elterjedt a fogalom használata.¹¹

A hatósugár (akciórádiusz) fogalmát úgy határoznánk meg, hogy abban körvonalazódik egy központ, ahonnan a hadsereg kiindul és ahova visszatér; illetőleg egy maximális szélső határ, amelyet a rendelkezésre álló anyagi és erőforrásokkal a hadjárat során belül el tud érni és tartósan birtokába tud venni. *A központ és az elért, meghódított szélső határ közötti távolság jelenti valójában a hadsereg hatósugarát.* A végvári rendszer kiépítése, 1541 után csak egy-egy fontos végvár elfoglalásával lehetett új hódítást elérni. Így a szélső határ szükségképpen valamelyik újonnan meghódított végvárra vonatkozik (pl. 1566-ban Szigetvárra és Gyulára). Az akciórádiusz — mivel a hadjárat nem közvetlenül a határokról indul — szükségszerűen tartalmaz egy *passzív* (a saját területen való átvonulás) és egy *aktív szakaszt* (az ellenséges területen való hódítást).

⁷ *Perjés Géza*: Mohács. 79—81 o.

⁸ *Szakály Ferenc*: Oktalan oknyomozás. *Perjés Géza Mohács-könyvéről. Krítika*, 1979. X. 21—22. o.; l. még *uő.*: A mohácsi csata. Sorsdöntő történelmi napok. Bp., 1977.² 11. o.

⁹ *Barta Gábor*: Az országot szélére vetett vita. *Magyar Tudomány*, 1980. 2. sz. 117. o.; *uő.*: Vita és gyümölcsei. *Magyar Tudomány*, 1980. 8—9. sz. 638. o.

¹⁰ *Marosi Endre*: A török elleni harc lehetőségei 1352—1718 között. *Historiográfiai áttekintés*. HK 1980. 595—597. o.

¹¹ *Szűcs Jenő*: Nép és nemzet a középkor végén. *Valóság*, 1972. 6. sz. 15. o.; *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541—1593. Bp., 1980. 17—18. o. stb.

Az utóbbi a hatósugárnak mindig jóval kisebb részét teszi ki. Az akciórádiusszal kapcsolatban a következőket vizsgáljuk a 15 éves háború folyamán: a török hadjárat-hadműveleti idő és az ezalatt történt fontosabb események, valamint a török hódítást korlátozó tényezők (ellenséges sereg tevékenysége, várak fel-tartó szerepe, csaták).

A *hadjárat* idő három egymástól elhatárolható részre osztható: felvonulási idő, hadműveleti idő, visszavonulási idő. *Felvonulási idő* alatt azt az időtartamot értjük, amely alatt a török hadsereg fő gyülekezési helyéről (Isztambul, vagy Belgrád) elindulva eléri az ellenséges határokat, azaz a királyi Magyarország területén fekvő valamelyik végvárat. Rendkívül fontos a hadjárat kezdésének időpontja, mert részben ettől függ, hogy milyen hosszú lesz a hadjárat idő. Kései kezdés esetén nemcsak a hadjárat idő, hanem a hadműveleti idő is összezugszorodik. Viszonylag korai kezdés viszont relatíve kitágíthatja a hadjárat, s vele együtt természetesen a hadműveletekre fordítható időt. *Hadműveleti idő* kifejezéssel a hadjárat időnek azt a szakaszát jelöljük, amely alatt a török sereg az ellenséges határokhöz érkeve offenzíva esetén az ellenséges területen, defenzíva esetén pedig a saját területen folytat hadműveleteket (várbevétel, felmentés, csata stb.). A hadműveletek megkezdésétől azok végleges befejezéséig, a téli szállásra vonulás megkezdéséig eltelt időt tekinthetjük hadműveleti időnek. E tanulmányban elsősorban a hadjárat idő első két szakaszával, azok főbb eseményeivel foglalkozunk. A visszavonulással kapcsolatban csak azt említjük meg, hogy hol teleltek a török csapatok.

A 15 éves háborút elindító 1593-as hadjáratra csak későn, az ürügyül szolgáló sziszeki vereség (június 22.) után szánta el magát a török Porta. Szinán nagyvezírt a pasák próbálták lebeszélteni arról, hogy még abban az évben elinduljon. Indokul azt hozták fel, hogy „a tél is közel van már s ha elmegy is, nem nézhet a dolog után, jobb lesz tehát, ha ez évben az előkészületek után lát és a tavasszal egészen felkészülődve megy”.¹² A török vezérek jól látták, hogy eredményes hadműveletekre a hadjárat kései kezdése miatt nincs kilátás, ezért akarták lebeszélteni Szinán pasát tervéről. Ő azonban Ferhád másodvezír mesterkedésének tulajdonította az ellenvéleményeket és két hét alatt megtette a szükséges előkészületeket a hadjáratra. Július 17-én indult el Isztambulból a sereg és szeptember 3-án ért Belgrádba.¹³ Az 1000 km-es távolságot 48 nap alatt tették meg a török csapatok, átlagos menetsebességük kb. 20 km volt. Edirnében 5, Szófiában 4 pihenőnapot tartottak. Ha ezt leszámítjuk, átlagosan kb. 25 km-t tettek meg naponta. A főszerep megérkezése előtt a ruméliai beglerbég elfoglalta Sziszeket (augusztus 23—28). A Szinán nagyvezír vezette főszerep Belgrád után az Eszék—Mohács—Dsánkurtarán útvonalon haladt Veszprém felé. Az eszéki haditanácson döntöttek úgy a török vezérek, hogy abban az évben az idő rövidege miatt csak Veszprém és Palota ellen mennek. Bécs ostromát a következő évre halasztották.¹⁴ A Belgrád és Veszprém közti távolságot, kb. 400 km-t 29 nap alatt tette meg a török had, október elejére ért Veszprém alá. A menetsebesség ezen az útszakaszon kb. 14 km volt naponta, a pihenőket is beleszámítva. Belgrádon 10, Eszéken 4, Mohácson 2,

¹² Kjátib Cselebi Fezlikejéből (a továbbiakban — *Kjátib Cselebi*). Kiadva: Török történetírók. III. kötet. 1566—1659. Fordította és jegyzetekkel kísérte *Karácson Imre*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta *Szekfű Gyula*. Török—magyarkori történelmi emlékek. Második osztály: irók. Bp., 1916. 203. o.; a tanulmányban a török hadjáratok legfontosabb kronológiai adatait elsősorban *Kjátib Cselebi* és *Pecevi* műveiből vettük, utóbbira l. Pecevi Ibráhim tarikhjából (a továbbiakban — *Pecevi*). Kiadva: Török történetírók, I. kötet.

¹³ *Kjátib Cselebi*, 203. o.; csak július 24-én indult el, l. *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. 2. füzet. Bp., 1894. 224. o.; július végére l. *Baranyai Decsi János* magyar históriája (1592—1598). Fordította és a bevezetőt írta *Kulesár Péter*. Bp., 1982 (a továbbiakban — *Decsi*). 76. o.

¹⁴ Isztambul és Belgrád távolságára l. *Perjés G.*: Mohács. 81. o.; az eszéki haditanácsra l. *Kjátib Cselebi*, 204—205. o.; a további tervekre *Tóth Sándor László*: Szinán nagyvezér tervai 1593—1594-ben. HK 1982. 167. o.

Dsánkurtaránon 3 napot időztek a török csapatok. Ez összesen 19 pihenőnapot jelent. Ha csak a menetnapokat vesszük számításba, a török sereg 40 km-es napi átlagsebességgel haladt Belgrád és Veszprém között. Belgrádról a hadiszereket hajókon Budára küldték, s innen pedig Veszprém ostromára szállították. Élelmszert Belgrádon és Mohácson osztottak a török katonáknak. A török sereg hadműveleti ideje október elején kezdődött Veszprém ostromával. A várat 3 napi ostrom után, október 6-án foglalták el. Ezután Palotához vonultak, amelyet 2 napi ostrom után, október 10-én adtak fel védői.¹⁵ A sereg még egy ideig a hadműveleti területen állomásozott, de további várostromokra már nem került sor Kászim napjának közeledése miatt. A nagyvezír megkezdte a visszavonulást. A janicsárok egy részét Budára, másik részét Szegedre küldte téli szállásra. A karamániai és az anatóliai sereg Pécsre, a merási Budára, a szivaszi Esztergomba, a boszniai pedig Eszékre ment telelni.

A török sereg hadjárati ideje 1593-ban hozzávetőlegesen július közepétől október közepéig, tehát kb. három hónapig tartott. Ebből több mint két hónapot a hadműveleti területre való felvonulás vett igénybe. A felvonulási időhöz képest aránytalanul rövid volt a hadműveleti idő, kb. 2—3 hét. Szinán pasa ellenfeleinek igaza lett, a nagyvezír csak két gyengébb várat tudott elfoglalni a rendelkezésére álló idő alatt. *A török csapatok egy részének magyarországi telettése kétségtelenül új vonás a magyarországi török háborúk történetében.*¹⁶ A nagyvezír folytatni akarta a háborút és a csapatok itteni telettetésétől azt remélte, hogy a következő évi hadjáratban gyorsabban tudja seregét felvonultatni, mintha ezúttal is Isztambul, vagy Edirne környékén gyűjtené össze a csapatokat. A magyarországi telettés célja tehát a hadjárati és ezen belül a hadműveleti idő meghosszabbítása lehetett. Ezen kívül a hódoltsági török várak őrségét is megerősítette a várható ellentámadásokkal szemben. Bár pontos adatokat nem tudunk adni az 1593 telén Magyarországon hagyott török csapatokkal kapcsolatban, úgy tűnik, hogy a nagyvezír seregének nagyobb részét itt telettette. Egyedül a zsoldos lovasságot küldte Viddin környékére.

1594 tavaszán Szinán nagyvezír Belgrádon tartózkodott, ahonnan májusban a szerémi mezőre vonult át. Ide érkeztek meg a csapatok; a janicsáraga vezetésével Isztambulból jövő janicsárok csak Magyarországon, Dsánkurtaránnál csatlakoztak. A tatár kán serege pedig már a hadműveleti területen csatlakozott. Mivel egészen pontos adatokkal nem rendelkezünk, a török sereg menetteljesítményére vonatkozóan csak becsléseket tehetünk. A Belgrád és Tata közti kb. 450 km-t június eleje és július eleje között kb. 30 nap alatt tette meg a sereg, kb. 15 km-es napi átlagmenetet számítva. Három napi pihenőt tartottak Mohácson, 4 napi pihenőt pedig Dsánkurtaránon. A szükséges hadfelszerelést ezúttal is a Dunán szállították, majd a Tatahoz közeli Esztergomból hozták a vár ostromára. Tata és Győr ostromát pedig a dsánkurtaráni haditanácson határozták el.¹⁷ A török sereg július 9-én ért Tatahoz, a várat néhány napi ostrom után, július 13-án adták fel védői¹⁸ Egy kiküldött seregrész 1 napos ostrom

15 *Gömöry Gusztáv*: Veszprém és Várpalota eleste, 1593. HK 1895. 254—259. o.; A Magyar Nemzet Története. Szerkesztette *Szalágyi Sándor*. 5. kötet. *Acsády Ignác* írta. Bp., 1897. 493. o.; *Doberdói Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. 14. rész. Bp., 1940. 90—94. o.

16 *Szalágyi F.*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981. 150. o.; Szeged története, 1. kötet. A kezdetektől 1686-ig. Szerkesztette: *Kristó Gyula*. Szeged, 1983. 664. o. (a vonatkozó részt *Szalágyi F.* írta); *Tóth S. L.*: Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593—1606. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, LXIX (1981), 30. o.

17 *Kjátib Cselebi*, 220—222. o.; *Pecsevi*, 104. o.

18 Tata ostromának kezdetét június 26-ra tette *Kjátib Cselebi*, 221—222. o.; július 17-re *Pecsevi*, 104. o.; július 18-ra *gróf Illésházy István* följegyzései 1592—1603 (a továbbiakban — *Illésházy*). Magyar történelmi emlékek. Második osztály: irók. 7. kötet. Közl. *Kazinczy Gábor*. Pest, 1863. 13. o.; július 9-től 13-ig tartó ostromra *I. Kozics László*: Győr-vár 1594-től 1598-ig. HK 1891. 497. o.; *Rónai Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. II. k. Bp., 1897. 117—118. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 122. o.; Magyarország történeti kronológiája. Főszerkesztő *Benda Kálmán*. 2. kötet 1526—1848. Bp., 1982 (a továbbiakban — *Kronológia*). 414. o.

után foglalta el Szentmártont (Pannonhalma). Július 15-én érték Győr alá az oszmán csapatok. Az erős vár hosszú ideig tartotta magát, s csak a közelben levő felmentő sereg veresége után egy hónappal, szeptember 29-én adta fel Hardegg főkapitány.¹⁹ Győr ostroma közben a tatárok az elhagyott Pápa várát is megszállták.²⁰ Győr bevétele után a közeli Komárom ellen vonult a nagyvezír. Kétheti ostrom után, október 24-én hagyta abba a sikertelen ostromot és seregével téli szállásra ment.²¹ A ruméliaiak és a janicsárok Budán, az anatóliaiak és ezer tatár Fehérvárott, ezer tatár pedig Pápán telelt. A nagyvezír ezúttal hazaengedte az ázsiai vilajetek csapatait.

A török sereg hadjárati ideje 1594-ben hozzávetőlegesen júniustól október végéig, tehát mintegy 5 hónapig tartott. Mivel a sereg nagyobb része Magyarországon vagy ahhoz közeli helyen telelt, a csapatok felvonulása rövidebb ideig tartott, mint más hadjáratok alkalmával. A sereg fokozatosan töltődött fel a hadszíntérre vonulás idején, az egyes állomáshelyeken különböző csapatok csatlakoztak. A hadműveleti idő július elejétől-közepétől október végéig tartott, azaz valamivel több mint három hónapig. *Színán nagyvezír sikerei nagyrészt e hosszúnak számító hadműveleti időnek tulajdoníthatók.* A két erős vár (Győr, Komárom) közül azonban csak az egyiket tudta elfoglalni, a másik ostromára már nem jutott elég idő. A csapatok magyarországi telettelése jelezte, hogy a török tovább akar hódítani, ha csak Rudolf császár hátrányos feltételekkel nem köt békét a Portával.²²

1595-ben a török birodalom kétfrontos háborúra kényszerült. A császári diplomácia erőfeszítéseinek eredményeként Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem szövetséget kötött Rudolf császárral a török ellen. Az erdélyi fejedelemhez hasonlóan Moldva és Havasalföld is a török ellen fordult. Az új török szultán, III. Mehmed elsősorban e hűtlen vazallusokat akarta megbüntetni, illetve visszahódítani. Ezért a török offenzíva a nagyvezír vezetésével az Al-Duna mentén folyt, míg Magyarországon a fővezér (szerdár) kisebb létszámú seregével defenzívára kényszerült. A havasalföldi hadjárat során problémát okozott a portai frakcióharc; előbb Ferhád pasa nagyvezír volt a hadjárat vezetője, majd megbuktatása után Színán pasa. Ez késleltette a hadjárat megindítását. Színán nagyvezír augusztus közepén kelt át seregével a Dunán. Elfoglalta Bukarestet és Tirgovistét, meg is erősítette azokat. Október közepén, a hadjárati idő végének közeledése miatt azonban visszavonult. A gyenge erősségeket könnyen foglalták vissza az ekkor előnyomuló erdélyi és havasalföldi csapatok. Sőt Gyurgyevónál a Dunán átkelő török sereg utóvédjét is megsemmisítették, a várat pedig bevették (október 29).²³ A havasalföldi hadjárat nem hozhatott tartós sikert, mert nem voltak erős várak, amelyek visszaverhettek volna egy ellentámadást. E hadjárat esetében kb. két hónapos hadműveleti idővel számolhatunk.

19 Győr ostromára I. *Kozics L.*: i. m. 497—504. o.; *Lengyel Alfréd*: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. HK 1959. 167—212. o.; Győr ostromának kezdetét július 30-ra tette *Pecsevi*, 104. o.; *Kjátib Cselebi*, 222. o.; július 31-re *Illsházy*, 14. o.; július 15-re I. *Kozics L.*: i. m. 497. o.; *Rónai Horváth J.*: i. m. 117—118. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 122. o.; *Kronológia* 414. o.; feladását szeptember 22-re tette *Szamosközy*, I. *Szamosközy István* történeti maradványai 1542—1608 (a továbbiakban — *Szamosközy*). Kiadta *Szilágyi Sándor*. 4. kötet. Magyar történelmi emlékek. Második osztály: irók. 30. k. Bp., 1880. 49. o.; *Benda Kálmán*: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594—1602 (a továbbiakban — *Isolano*). HK 1983. 654. o.; szeptember 29-re I. *Kozics L.* i. m. 504. o.; *Lengyel A.*: i. m. 200—201. o.; *Kjátib Cselebi* alapján (229. o.) október 2-re datálta *Kortepeter, C. Max*: Ottoman Imperialism During the Reformation. Europe and the Caucasus. New York, 1972. 142. o.

20 *Kjátib Cselebi*, 230. o.; *Isolano*, 654. o.
21 Az ostrom kezdete október 4., I. *Istvánffy Miklós*: Magyarország története 1490—1606. Fordította *Vidovich György*. 2. kötet. Debrecen, 1868. (a továbbiakban — *Istvánffy*) 718. o.; október 7., I. *Bánlaky J.*: i. m. 130. o.; *Kronológia* 414. o.; október 14., I. *Kjátib Cselebi*, 230—231. o.

22 *Tóth S. L.*: Színán nagyvezér... i. m. 168. o.
23 *Istvánffy*, 744—746., 748—751. o.; *Isolano*, 657—658. o.; *Decsi*, 247—249., 265—275., 282—287. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 177—180. o.; *Nicolae Bălcescu*: A románok Vitéz Mihály vajda idejében. (Fordította *V. András János*) Bukarest, 1974. 73—154. o.

A magyarországi hadszíntéren előbb Lala Mehmed pasa, majd Szinánpasazáde Mehmed volt a szerdár. A török csapatok felvonulási idejét nem ismerjük. A hadműveleti idő kezdetét augusztus elejére tehetjük, amikor a Budánál gyülekező török had Esztergom felmentésére vonult. Augusztus 4-én csatát vívtak a császári sereggel, de vereséget szenvedtek. Esztergom elestét nem tudták megakadályozni a defenzívába szorult törökök.

Az 1595-ös hadjárat során a megosztott török sereg súlyos kudarckokat szenvedett. Ennek nem a rövid hadjárat-hadműveleti idő volt az oka, hiszen mindkét hadszíntéren legkésőbb augusztusban megkezdték a hadműveleteket a török csapatok. Az al-dunai főhadszíntéren hiába foglalta el a nagyvezír Havasalföldet, ha azt a visszavonulás után nem lehetett megtartani. A magyarországi hadszíntéren pedig a mennyiségi és minőségi fölényben levő császári csapatokkal szemben a szerdár még az őrzésére bízott várakat sem védhette meg.

1596-ban az előző évi vereségek miatt maga a szultán, III. Mehmed vezette a hadjáratot. A hadsereg csak június 22-én indult el Isztambulból.²⁴ A török csapatok Belgrádot augusztus 14-én érték el, azaz 54 nap alatt tették meg az Isztambul—Belgrád távolságot. Átlagosan napi 18 km-t tettek meg, a pihenőket nem számítva. Belgrádig a török sereg összesen 18 pihenőnapot tartott, így a menetnapokon 28 km-es sebességgel vonult.²⁵ Belgrádnál közel két hétig pihentek, megtartották ezalatt a seregszemlét és kiosztották a csapatoknak az élelmiszert. Augusztus 22-én indultak tovább, előbb Szalánkeménnél a Péterváradnál álltak meg. Utóbbi helyen az előreküldött janicsárok vertek hajóhidat. Ezen előbb ők keltek át, majd két nap múlva a szultán a többi csapattal. Péterváradtól az ötödik állomáshely volt Szeged, így kb. 24 km-t tehetett meg naponta ezen az útszakaszon a török sereg. Szegednél újabb pihenő következett seregszemlével és zsoldosztással. A következő pihenőt Szolnoknál tartották, ahol a Tiszán ideszállított hadfelszerelést és az ágyúkat a hajókból kihordták és kocsikra rakták. A Belgrád és Eger közti kb. 450 km-es távolságot a sereg 38 nap alatt tette meg, kb. 12 km-es átlagos menetsebességgel. Ha ebből leszámítjuk a pihenőket, a menetnapokon legalább 18 km-es vagy nagyobb átlagsebességgel számolhatunk. A török sereg felvonulási ideje június 22-től szeptember 21-ig tartott. A hadműveleti idő szeptember 21-én kezdődött Eger ostromával. Az erős várat közel három hétig ostromolták, október 12-én kapitulált az őrség, 13-án vonultak be a törökök.²⁶ Ezután néhány napig az ostrom során megromlódott várat erősítették, majd a közelben levő egyesült császári és erdélyi hadak ellen vonultak. Mezőkeresztesnél többnapos csatát vívtak, amelyben végül az utolsó napon (október 26.) a török kerekedett felül.²⁷ Néhány napig még a csata színhelyén maradtak, majd téli szállásra mentek.

Az 1596-os hadjáratban a török sereg későn indult el Isztambultól, a 3 hónapos felvonulási idővel a hadjárat idő nagy része eltelt, a hadműveletekre csak 1 hónap maradt. Az összeszűrodtött hadműveleti idő miatt még az is kétséges volt, hogy Eger bevételére sikerül-e. A vár azonban nem tudott 1 hónapig sem kitartani, a felmentő sereg pedig elkészt. A szultáni hadjárat során fordult elő első ízben, hogy a török csapatok Kászim napja után is a hadműveleti területen maradtak. Ebben a magyarországi teletetéshez hasonlóan

²⁴ *Pecsevi*, 128. o.; június 21-re I. *Bánlaky J.*: i. m. 204. o.; május 18-ra tette *Kjátib Cselebi*, 245. o.

²⁵ A napi menetteljesítményt Konstantinápoly és Szeged között (1000 km-es úttal számolva) 17 km-nek számította *Bánlaky J.*: i. m. 255. o.

²⁶ A Belgrád és Eger közti útra I. *Kjátib Cselebi*, 246—249. o.; Eger ostromára *Kropf Lajos*: Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban. *Századok*, 1895. 397—421. o.; *Sugár István*: Az egri vár eleste 1596-ban. HK 1981. 11—42. o.

²⁷ *Komáromy András*: A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK 1892. 28—67, 157—180, 278—298. o.; *Kropf L.*: i. m. 591—618. o.; *Tóth S. L.*: A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26). HK 1983. 553—571. o.

a török hadvezetésnek azt a szándékát látjuk, hogy minél tovább tartózkodjon a sereg a hadszíntéren.

1597-ben a magyarországi hadjáratra küldött Szaturdzsi Mehmed szerdár június 11-én indult el Isztambulból és augusztus 15-én ért Belgrádba. Az 1000 km-es távolságot 66 nap alatt tette meg, 15 km-es átlagos menetsebességgel. Ha a szükséges pihenőket leszámítjuk, a menetnapokon ennél gyorsabban haladhatott a török sereg. Belgrádban a szerdár 20 napi pihenőt tartott, amely alatt csatlakoztak a különböző csapatok és a seregnek ételmezt osztottak. Szeptember 5-én indult tovább a szokásos útvonalon és október 8-án ért az ellenség által az év tavaszán visszafoglalt Tata várához. A Belgrád—Tata közti útszakaszt a török csapatok kb. 13 km-es átlagsebességgel tették meg. A menetnapokon ennél gyorsabban vonulhattak, de a magyarországi állomáshelyeken eltöltött napokat nem tudjuk. A hadműveleti idő Tata ostromával kezdődött. A várat néhány napi ostrom után, október 12-én vették vissza.²⁸ Tata megerősítése után a szerdár Váchoz vonult. November elején ért ide és Miksa főherceg Verőcénél állomásozó seregével több napos, döntést nem hozó csatát vívott. A török sereg november 10-én vonult vissza téli szállásra.²⁹

A hadjárat idő 1597-ben közel 5 hónap volt. Ennek nagyobb részét ezúttal is a felvonulási idő tette ki (4 hónap), míg a hadműveleti idő csak 1 hónap volt. Ezalatt a török csak két kisebb várat tudott visszafoglalni, újabb hódításra nem volt ereje. 1596-hoz hasonlóan Kászim napja után is a hadműveleti területen tartózkodott a török sereg, sőt csatát is vívott.

1598-ban Szaturdzsi Mehmed szerdárt Erdély pusztítására küldte a Porta, az észak-dunántúli területen nem tevékenykedett török sereg. A szerdárnak Belgrádban be kellett várnia az Isztambulból érkező janicsárokat, a különböző irányból jövő csapatokat. A török fővezér különösen hosszú ideig várta a pusztításra leginkább alkalmas tatárokat. Mire a tatárok megérkeztek augusztus végén, „már két hónapi idő elmúlt és a hadjárat időnek majdnem fele eltelt”.³⁰ A szerdár egyébként július második felében kelt át Belgrádnál a Dunán, s előbb Pancsova, majd Beckserek mezejére vonult. Innen a tatárokkal együtt először Csanádot támadta meg szeptember 7-én. A várat rövid ostrom után védői elhagyták. Majd Erdély kulcsa, Várad ellen vonult a sereg. Szeptember végére értek az erős vár alá, amelyet több mint egy hónapig ostromoltak eredménytelenül. Szaturdzsi Mehmed november 3-án hagyta abba az ostromot.³¹ Mivel az ellenség Budát ostromolta, a török csapatok Szolnok felé mentek. A rossz utak rendkívül megnehezítették a csapatok vonulását, élelmezési problémák miatt a szerdár visszavonulni kényszerült Szegedre. A tatár sereg a szegedi szandzsákot, a ruméliai sereg pedig a pécsit kapta téli szállásul.

Az 1598-as hadjárat során találkozunk Kjátib Cselebinél a hadjárat idő kifejezéssel. Mivel a két elvesztegetett hónap a hadjárat idő felét tette ki, a 17. századi török történetíró is a *júliustól október végéig tartó négy hónapot számíthatta hadjárat időnek*. Ebbe természetesen nem értette bele a felvonulási időt, csak az általunk hadműveleti időként jelölt fogalomra utalt. 1598-ban a hosszú várakozás miatt a török sereg csak két hónap hadműveleti idővel rendelkezett, amely alatt csak néhány kisebb várat vettek vissza Erdélytől, az erős Váraddal — megfelelő ostromszerek híján — nem boldogultak. Erdély

28 Október 12-re l. *Kjátib Cselebi*, 268. o.; l. még Tata története. I. Szerkesztette *Kovács Emil*. H. n., é. n. (1979) 198. o.; október 13-ra l. *Bánlaky J.*: i. m. 264. o.; *Illésházy*, 49. o.

29 *Kjátib Cselebi*, 270—271. o.; *Isolano*, 664. o.; *Istvánffy*, 789—791. o.

30 *Kjátib Cselebi*, 276. o.

31 *Uo.* 275—280. o.; *Pecsevi*, 144—146. o.; *Isolano*, 666. o.; *Istvánffy*, 807—809., 813. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 278—281. o.

megfélemlítése, visszapártoltatása sem sikerült. Az észak-dunántúli hadszíntéren pedig a magukra hagyott török várak sorra estek el, csak Buda és Fehérvár maradt meg.

1599-ben az előző évi kudarcok miatt a szultán Ibrahim nagyvezírt küldte Magyarországra. A szultáni fermán az ellenség országának pusztításában jelölte meg a hadjárat célját. A nagyvezír május 15-én indult el Isztambulból és júliusban ért Belgrádba. Július 23-án már átkelt Belgrádnál és Zimony mezejénél szállt meg. Az 1000 km-es távolságot maximum 70 nap — beleszámítva a belgrádi tartózkodást is — alatt tette meg, kb. 14 km-es menetsebességgel. Augusztus 9-én Eszékre ment a sereg, itt egy hétig tartózkodott. Augusztus 15-én keltek át a csapatok az eszéki hidon és 18-án érkeztek meg Mohácsra. Itt is egy hétig pihentek, ekkor csatlakozott több török seregrész. Augusztus 28-án értek Bátaszékre, szeptember 11-én Dsánkurtarán mezejére. Utóbbi helyen csatlakoztak a török sereghez a tatárok. Szeptember 17-én értek Buda közelébe, ahonnan a nagyvezír átkelt a pesti oldalra. A török sereg közeledésének hírére szeptember 28-án hagyta el Vácot a császári őrség. A török sereg felvonulási ideje tehát szeptember végéig tartott. A Belgrád és Buda közti útszakaszt 56 nap alatt tették meg kb. 8 km-es átlagsebességgel. A menetnapokon ennél sokkal gyorsabban haladhatott a török sereg, a sok pihenőnap (18) lassította a haladását. Vác visszaszerzése után Párkányhoz vonult a nagyvezír, október 10 körül ide is ért, de az ellenség nem vette fel a küzdelmet. A béketárgyalások sem hoztak eredményt, ezért a nagyvezír portyázásra küldte csapatait a Dunától északra eső területen. Október 23-a körül indult visszafelé a török had, amely december elején ért Belgrádba. A janicsárok visszamentek Isztambulba, a többi csapat Belgrádban maradt telelni.³²

Az 1599-es hadjáratban az öt hónapig tartó hadjáratból négy hónapot a hadszíntérre való felvonulás vett igénybe. Így a hadműveletekre maximum egy hónap maradt, ténylegesen azonban ennyit sem használt fel a török sereg. A nagyvezír Isztambulból indította el a hadjáratot, a sereg fokozatosan töltődött fel, ezért hosszú pihenőket kellett beiktatni. A török csapatok ezúttal Kászim napja előtt elhagyták a hadszínteret, s nem Magyarországon, hanem annak határánál, Belgrádban teleltek.

1600-ban Ibrahim nagyvezír Belgrádnál gyűjtötte össze a sereget, bevárta az Isztambulból érkező janicsárokat. Augusztus 10-én vonult át Zimony mezejére. Ez a hadjárat megkezdését jelentette. A hajókkal az élelmiszert Budára küldte. A török sereg továbbvonulása során a hetedik állomáshely volt Eszék. Mivel Eszék Zimonytól kb. 150 km-re van, 1 napi menet alatt 20 km-nyi utat, esetleg valamivel többet tehetek meg a csapatok. A Zimony és Eszék közti utat 7 nap alatt járták meg, majd 3 napos szünet következett Eszéken. A nagyvezír eredetileg, az előző évi hadjáratához hasonlóan, Esztergomhoz akart vonulni és azt elfoglalni. Az eszéki haditanácson azonban a kanizsai hajdúk rablásai miatt felmerült az, hogy Kanizsát foglalják el. A hadjárat céljának megváltoztatásához a nagyvezír állítólag a szultán hozzájárulását kérte.³³ Egy kiküldött török seregrész augusztus vége felé három napos ostrommal bevette Babocsát, a Budáról érkező ruméliai beglerbég pedig útközben megszállta Bolondvár és Lak palánkákat. Ibrahim nagyvezír a Siklós—Pécs—Szigetvár—Babocsa útvonalon haladt, majd Berzence érintésével Kanizsa alá érkezett szeptember 7. és 9. között. Az Eszék—Kanizsa útszakaszt (kb. 250 km) az esetleges pihenőket is beleszámítva 17 nap alatt tette meg a török főszereg. Átlagos napi menetsebessége

32 *Kjátíb Cselebi*, 287—292. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 294—296. o.

33 *Kjátíb Cselebi*, 293—295. o.; *Isolano*, 670. o.; *Istvánffy*, 840—843. o.

14—15 km volt, menetnapokon ennél is gyorsabban haladhatott. Belgrádtól számítva több mint 400 km-t tett meg a török sereg közel egy hónap alatt. A hadműveleti idő kezdetét augusztus végére tehetjük, amikor Babocsát elfoglalták. Az erős várak számító Kanizsát szeptember 9-től közel másfél hónapig ostromolta a nagyvezír. A császári felmentő sereg október 7—13. között többnapos csatát vívott a törökkel, de élelemhiány miatt vissza kellett vonulnia. A magára maradt Kanizsa 44 napos ostrom után, október 21-én, kapitulált.³⁴ Kanizsa körül Egerhez hasonlóan vilajetet szerveztek. A török sereg ezután visszavonult. A ruméliai sereget Prizrendbe, az anatóliai Banjalukába küldte téli szállásra a nagyvezír.

A sereg felvonulási idejét az 1600. évi hadjárat során csak Belgrádtól ismerjük. A hadjárat ezúttal nem Isztambulból, hanem „a hitért vivendő harc központjából, Belgrádból”³⁵ indult. Az előző évinél hosszabb, két hónapos hadműveleti időt nem a gyorsabb felvonulás, hanem a közelebb levő hadjárat cél biztosította. Ha a nagyvezír ragaszkodott volna eredeti tervéhez, egy hónapnál több idő aligha jutott volna a Kanizsánál távolabb fekvő Esztergom bevétele. A török sereg 1600 telét nem Magyarországon, csak ahhoz közel töltötte. A török vezérek próbálták arról meggyőzni Ibrahim nagyvezírt, hogy töltsen a telet Magyarországon, mivel már Szulejmán is megmondta, hogy magyar földön csakis ott tevelne lehet nagy dolgokat elérni.³⁶ A magyarországi teletés 1593 óta alkalmazott gyakorlata azonban visszaszorulóban volt, inkább Belgrád környékén teleltek a török csapatok.

1601 tavaszán Ibrahim nagyvezír béketárgyalásokat folytatott, július 9-én azonban meghalt, utódjául a szultán július 21-én Jemisci Haszánt nevezte ki. Az új nagyvezír véleménye az volt, hogy abban „az évben már lehetetlen a hódítás, minthogy késő már odamenni s nem lehet a dolog után látni”.³⁷ Azt javasolta, hogy Lala Mehmed pasa szerdárként őrizze a határokat. A sejkül-izlám azonban indulásra sürgette, így a nagyvezír kénytelen volt Belgrád felé vonulni. Augusztus 8-án indult el Isztambulból és szeptember 5-én érkezett meg Belgrádba. Az 1000 km-es távolságot 29 nap alatt tette meg, napi 33 km-es menetteljesítménnyel, ami szokatlanul gyors felvonulásnak számított. Nem Belgrádnál, hanem Zimonymnál táborozott, ahol 15 napig a hadjáratához szükséges felszerelést készítette elő. Innen Eszékhez ment a sereggel. Mivel a császári seregek egyszerre ostromolták Fehérvárt és Kanizsát, az eszéki haditanácson eldöntötték, hogy előbb Fehérvárt próbálják visszafoglalni és csak utána visznek segítséget Kanizsának. A Zimony és Fehérvár közti távolságot (kb. 400 km) kb. 20 nap alatt tették meg a török csapatok. Átlagos napi menetteljesítményük 20 km volt, a pihenőket is beleszámítva. Fehérvárhoz október 10-e körül értek, így a hadműveletekre csak 2—3 hét maradt. Fehérvár közelében, Sárrétnél a nagyvezír több napon keresztül csatázott a császári sereggel. E csatákban inkább a császári csapatok maradtak felül, a nagyvezír október 25-én visszavonulásra kényszerült.³⁸ Segítséget akart vinni az ostromlott Ka-

³⁴ A csatára l. *Istvánffy*, 846—850. o.; *Isolano*, 670. o.; *Kjätib Cselebi*, 298—300. o.; *Pecsevi*, 157—158. o.; *Illésházy*, 86—87. o.; az 1600. évi hadjárat fethnáméját közli *Fekete Lajos*: A velencei állami levéltár magyar vonatkozású fethnáméi. *Levéltári Közlemények*, 1926. 154—157. o.; Kanizsa feladását október 21—22-re (Rebi-ül-achir hó 13—14.) teszi *Kjätib Cselebi*, 300—301. o.; l. még *Fekete L.*: i. m. 156. o.; október 20-ra l. *Kronológia*, 422. o.; a hadjáratra általában l. még *Hammer—Purgstall, J.*: Geschichte des Osmanischen Reiches. Zweiter Band. Pesth, 1843. 634—635. o.

³⁵ *Fekete L.*: i. m. 154. o.

³⁶ *Óváry L.*: i. m. 255—256. o. Nani Ágost 1600. nov. 13-i levele Isztambulból.

³⁷ *Kjätib Cselebi*, 305. o.

³⁸ A csata október 10. és 13. között volt, l. *Isolano*, 674—675. o.; 11-én és 14—15-én, l. *Istvánffy*, 858—860. o. 11—13-án és 15-én l. *Illésházy*, 96. o.; a csatára l. még *Kjätib Cselebi*, 308—309. o.; *Pecsevi*, 159—160. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 341—349. o.; *Gömöry Gusztáv*: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben. HK. 1982. 610—616. o.; *Veress D. Csaba*: Várak a Bakonyban. Bp., 1983. 151—153. o.

nizsának, de csak Szigetvárig jutott. November 7-én a téliesre fordult időjárás miatt katonái felláztak és erőszakkal visszatérésre kényszerítették. Kanizsa azonban török kézen maradt, Ferdinánd főherceg seregét a rosszra fordult időjárás az ostrom abbahagyására kényszerítette.

1601-ben a hadműveleti idő azért zsugorodott jelentéktelenre, mert az új nagyvezír csak szeptember elején érhetett Belgrádra. 1593-hoz hasonlóan felmerült, hogy nem érdemes már abban az évben hadjáratot indítani. A hadjárat kimenetele Haszán nagyvezírt igazolta, a rövid hadjárat-hadműveleti idő miatt semmilyen eredményt nem tudott felmutatni. A nagyvezír a szultánhoz írt telhiszében az időjárásra panaszkodott és arra, hogy a hadfelszerelés ügyeit a fővárosban hozzá nem értő személyek intézik. Ha nem így lenne, „tíz év óta a szerdások minden évben itt teleltek volna, s elrendezték volna a dolgokat”.³⁹ A nagyvezír állítólag meg akarta büntetni a Fehérvárnál megfutamodó janicsárokat, de azok ígéretet tettek a vár visszavételére és arra, hogy *minden évben Kászim napja után 15 napig harcolnak*.⁴⁰ E Szamosközy által feljegyzett történet jól mutatja a török hadvezetésnek azt a törekvését, hogy a hadjárat idő végéig kitolja november elejéig.

1602-ben a Belgrádon telelő Haszán nagyvezír, miután bevárta az Isztambulból jövő janicsárokat, június vége felé indult el seregével. Belgrádnál kiosztották az élelmet, a felszerelést és az élelmet szállító hajókat Budára küldték. A török csapatok augusztus 11-én értek az előző évben elvesztett Fehérvárhoz. A Belgrádtól való felvonulás tehát kb. másfél hónapot vett igénybe, hadműveleti célokra még kb. két és fél hónap maradt. Fehérvárt augusztus 29-én vette be a nagyvezír.⁴¹ Miután a megrongálódott várat kellőképpen megerősítette, a pesti mezőre vonult. Hadjáratának további célja az volt, hogy Erdélyt visszahódítsa. Ezért hajlandó volt támogatni az erdélyi Habsburg-uralom ellen fellépő Székely Mózes, aki a nagyvezír segítségét kérte. Erdély visszaszerzése azonban nem volt reális terv akkor, amikor Buda ostromára készült a császári sereg. A nagyvezírt a pasák nem tudták lebeszélni tervéről, az Erdély felé vonuló török sereg Szarvas tájékáról fordult vissza Buda ostromának hírére. Ekkor erőltetett menetben vonult Szolnokon keresztül Pest alá, a kb. 200 km-es távolságot állítólag 4—5 nap alatt tette meg.⁴² Ha hitelt adhatunk a forrásoknak, napi 40 km-es vagy még nagyobb menetsebességgel haladt a török had. Október 13-án ért Pest alá a nagyvezír, s mivel azt néhány nappal korábban a császári csapatok elfoglalták, megkísérelte visszafoglalni. Az ostrom azonban nem járt sikerrel, s élelmezési problémák miatt november elején elvonult seregével. Távozása előtt Budára erősítést juttatott be, a várat a császári sereg nem is tudta bevenni.⁴³

Az 1602-es hadjáratban a török viszonylag hamar felvonult a hadszíntérre. Fehérvár visszavétele után is még két hónap maradt a hadjárat-hadműveleti időből. A nagyvezír azonban nem kísérelte meg egy erős vár elfoglalását, hanem Erdély felé vonult. A felesleges ide-odavonulással legalább 2—3 hetet elvesztegetett, miközben serege kb. 400 km-t tett meg. Közben Pest az ellenség kezére került és Budát is ostrom alá vették.

39 Dávid Géza—Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. I. rész. HK 1983; 286. o.

40 Szamosközy, 209—210. o.

41 Isolano, 677—680. o.; Istvánffy, 868—869. o.; Kjátib Cselebi, 335—336. o.; Bánlaky J.: i. m. 369—371. o.; Gümöry G.: Székesfehérvár visszavétele... i. m. 629—634. o.

42 Kjátib Cselebi, 338. o.; Pecsevi, 166—168. o.; Istvánffy, 871. o.

43 Kjátib Cselebi, 338—340. o.; Pecsevi, 168—169. o.; Istvánffy, 871—872. o.; Bánlaky J.: i. m. 376—378. o.; Karácson Imre: Buda ostroma 1602-ben. HK 1911. 26—30. o.; Veress Endre: Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. HK 1910. 64—69. o.

1603-ban nem a nagyvezír, hanem Lala Mehmed pasa jött szerdárként a magyarországi hadszíntérre. A szerdár Budáról ment Belgrádba, ahol összegyűjtötte a rendelkezésre álló katonaságot. Nem várta be az Isztambulból érkező janicsárokat sem, hanem Buda felé indult, ahova szeptember vége felé érkezett meg. Szeptember 28-án a Buda ostromára felvonuló császári sereggel csatát vívott. Bár a csatában alulmaradt, végig ott maradt és kisebb összecsapásokkal igyekezett akadályozni az ellenség tevékenységét. Buda ostromára lényegében nem is került sor. Lala Mehmed pasa november 6-án vonult el seregével téli szállásra.⁴⁴

Ebben az évben a török csak kisebb erőket tudott Magyarországra küldeni, ezért a szerdár a hadműveleti időtől függetlenül defenzív taktikára kényszerült. A hadjárat időből kb. két hónapot vett igénybe a Budáig való felvonulás és valamivel több, mint egy hónapot a Buda körüli harcok.

1604-ben a török birodalom kétfrontos háborúra kényszerült; a perzsák még 1603 őszen támadást indítottak az előző háborúban (1578—1590) elvesztett területek visszaszerzéséért. A magyarországi hadszíntérre küldött Ali nagyvezír azonban augusztusban váratlanul elhunyt Belgrádban. A szerdári tisztséget augusztus 9-én megint Lala Mehmed pasa kapta meg. A török sereg szeptember 10-én érkezett meg a pesti mezőre. 1603-hoz hasonlóan kb. 1 hónap alatt tették meg a csapatok a Belgrád—Buda utat (460 km). A török sereg napi meneteljesítménye kb. 15 km volt, ha a pihenőnapokat (ezek számát nem ismerjük) nem számítjuk le. A hadműveleti idő szeptember közepén kezdődött. Pest, Vác és Hatvan várát elhagyta őrsége a szerdár közeledésére. Lala Mehmed Esztergom ellen nyomult és szeptember 19-én kezdte meg a vár ostromát. Az ostromot rövid ideig tartó fegyverszünet szakította meg, amely alatt béketárgyalásokat folytattak. Ez azonban nem vezetett megegyezéshez, csakúgy mint Esztergom felújított ostroma sem a vár bevételéhez. A vár ellenállása, az esőssé vált időjárás, s nem utolsósorban a török katonaság fokozódó elégedetlensége miatt a szerdár október 10-én félbeszakította Esztergom ostromát és téli szállásra vonult.⁴⁵

A hadjárat idő 1604-ben kb. 2 és 1/2 hónap volt, ebből 1 hónapot a Belgrádtól Budáig való felvonulás vett igénybe. A hadműveletekre elvileg még kb. másfél hónap jutott volna, de a szerdár csak egy hónapot használt fel belőle. Ebből Esztergom ostromára még három hét sem jutott, így nem volt remény az erős vár visszaszerzésére.

1605-ben a hadjáratot Lala Mehmed pasa immár nagyvezírként vezette. Május 15-én indult el Isztambulból és július 14-én érkezett meg Belgrádba. Mivel az Isztambul—Belgrád utat kb. 61 nap alatt tette meg, a sereg átlagos napi meneteljesítménye 16 km volt. Ebbe természetesen a pihenőnapok is beleszámítanak, menetnapokon ennél gyorsabban haladhatott a sereg. A nagyvezír öt napig tartózkodott Belgrádnál és július 19-én indult tovább a hagyományos útvonalon Buda felé. Előreküldte a boszniai beglerbéget, hogy Budán hajóra rakva készítse elő az ágyúkat és a lőport. Az eszéki haditanácson felmerült a Muraköz kirablásának lehetősége, illetve Esztergom újabb ostroma. Veldánzáde Mevlána kádi az utóbbi mellett szólalt fel. Rámutatott arra, hogy Kászim napjáig még nyolcvan nap van hátra, a zsákmányolás pedig csak harminc napot venne igénybe. A sereg eltávozása után az ellenség támadna, így helyesebb, ha a szultán parancsát hajtja végre a nagyvezír, s Esztergomot fogja ost-

44 *Kjútüb Cselebi*, 341—344. o.; *Peesevi*, 171—175. o.; *Istvánffy*, 882—884. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 404—410. o.; *Feress E.*: i. m. 396—409. o.; *Sugár István*: A budai vár és ostromai. Bp. 1979. 161—165. o.

45 *Kjútüb Cselebi*, 345—349. o.; *Peesevi*, 175—177. o.; *Istvánffy*, 890—891. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 419—421. o.; *Csorba Csaba*: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978. 162—164. o.

rom alá.⁴⁶ A nagyvezír augusztus 28-án érkezett meg Esztergomhoz, tehát az említett nyolcvan nappól kb. 20 telt el az Eszék—Esztergom út megtételével. Így még közel két hónap maradt az erős vár bevételére. Előbb Visegrádot, majd az Esztergommal szemközti Párkányt foglalta vissza a török. A felmentésre hiába váró őrség október 3-án adta át Esztergomot a nagyvezírnek.⁴⁷ Ő az erősen megrongált várat megerősítette, majd visszafoglalta a Palotát is és téli szállásra vonult.

1605-ben a felvonulási idő több mint három hónap volt, a hadműveletekre kb. két hónap jutott. A török sikereket megkönnyítette a Bocskai-felkelés, ami jelentős mértékben lekötötte a császári sereget.

A török hadjáratok e vázlatos áttekintése után az akciórádiust jelentős mértékben meghatározó hadjárat-hadműveleti idővel kapcsolatban a következő általános megállapításokat tehetjük. A *hadjárat-hadműveleti idő* elvileg a *júliustól októberig tartó négy hónapot jelentette*. A hadjáratok kései kezdése miatt azonban csak 1594-ben sikerült ezt megközelíteni, ekkor kb. 3½ hónap volt a hadműveleti idő. Ezen kívül 1602-ben 2½ hónap, 1600-ban pedig 2 hónap maradt a felvonulás után a hadműveletekre. A hadjáratok zömében, tizenhárom közül *kilenc esetben csak szeptemberben, illetve októberben érték el az ellenséges határok a török csapatok*. Így 1—1½ hónap alatt kellett megkísérlni a hódítást. Nem lehet véletlen, hogy a *jelentősebb török sikerek* — kivéve az 1596-os szultáni hadjáratot — a fent említett *négy hadjárat*hoz kapcsolódnak, amikor valamivel hosszabb hadműveleti idő állt a török sereg rendelkezésére. A többi hadjárat esetében a rövid hadműveleti idő térbelileg is behatárolta, illetve korlátozta a török hódítást. A hadjáratok idő tekintélyes részét a felvonulási idő tette ki. A hadjáratok egy része Isztambulból, más része a hadszíntérhez jóval közelebbi Belgrádból indult. Belgrád egyébként az Isztambulból induló hadjáratok esetében is a központ szerepét játszotta. Itt gyűjtötték össze a török sereg számára szükséges hatalmas mennyiségű élelmet, takarmányt, s a hadfelszereléssel együtt továbbszállították a Dunán Budáig. A hadjárat után többnyire ide vonultak vissza a török csapatok. Az Isztambulból induló hadjáratok általában május—júniusban kezdődtek. Az Isztambul—Belgrád távolságot kb. két hónap alatt tették meg a csapatok, így július—augusztusra érték el Belgrádot. A magyarországi hadszíntérre való felvonulás megint legalább egy hónapot igényelt, így augusztus vége—szeptember eleje előtt nem kezdhette meg a hadműveleteket a török sereg. Ha a hadjárat júliusban—augusztusban kezdődött (1593, 1601), akkor csak október elején jutott el a hadszíntérre a sereg. A Belgrádból indított hadjáratok (1594, 1598, 1600, 1602, 1603) esetében is a sereg egy része — a zsoldos csapatok — Isztambulból jött. E hadjáratok június—augusztus között kezdődtek, így július és szeptember között érhatték el a török csapatok a hadműveleti területet. Mivel a fő szállítási útvonal a Duna, a török fő célpontja pedig Bécs volt, a *15 éves háború török hadjáratai zömmel a Bécset védelmező észak-dunántúli várak ellen irányultak*. A háború során végképp kialakult a magyarországi felvonulás sablonja. Belgrád után Eszékenél, Mohácsnál és Dsánkurtaránnál tartottak hosszabb pihenőt a török csapatok. A sereg menetelési tempója átlagosan 20 km körül mozgott menetnapokon, bár erőltetett menet esetén ennél gyorsabb haladásra is képes volt. Pihenőnapokra azonban feltétlenül szüksége volt a csapatoknak. Ilyenkor osztottak élelmet, zsoldot, bevárták a később csatlakozó csapatokat, haditanácsot tartot-

⁴⁶ *Kjätib Cselebi*, 351—352. o.; a török sereg haladására l. még *Gömöry G.*: Mátyas főherceg levelei a mainzi választófejedelemhez az 1605-ik évi magyarországi hadi eseményekről. HK 1893. 713. o.

⁴⁷ *Kjätib Cselebi*, 353—357. o.; *Pecsevi*, 181—185. o.; *Istvánffy*, 919—920. o.; *Hammer, J.*: i. m. 687—688. o.; *Csorba Cs.*: i. m. 165—170. o.

A FELVONULÁSI ÉS HADMŰVELETI IDŐ

ÉV	Felvonulás	Hadművelet	május	június	július	augusztus	szeptember	október	
1593	VII.17-X.1.	X.1.-X.vége							
1594	VI.eleje-VII.9.	VII.9.-X.24.							
1595	V.eleje-VIII.23.	VIII.23-X.közepe							
1596	VI.22-IX.21.	IX.21-X.vége							
1597	VI.11.-X.8.	X.8.-XI.10.							
1598	VII.vége-IX.7.	IX.7.-XI.3.							
1599	V.15.-IX.28.	IX.28.-X.23.							
1600	VIII.10.-VIII.vége	VIII.vége-X.vége							
1601	VIII.8.-X.10.	X.10.-XI.7.							
1602	VI.vége-VIII.11.	VIII.11.-XI.2.							
1603	VIII.vége-IX.vége	IX.vége-XI.6.							
1604	VIII.9.-IX.10.	IX.10.-X.10.							
1605	V.15.-VIII.28.	VIII.28-XI.eleje							

tak stb. Mivel a felvonulási időt nem lehetett jelentős mértékben csökkenteni — a pihenők számát nem lehetett leszállítani, vagy a menetteljesítményt tartósan növelni — a hadműveleti idő hosszúságát elsősorban az határozta meg, hogy mikor sikerült elindítani a hadjáratot. *A hadműveleti időt a visszavonulási-telelési időszak rovására igyekezett növelni a török hadvezetés* (magyarországi teletetés, Kászim-napon túl folytatott hadműveletek), de tartós eredménnyel nem járt e törekvése. Így a 15 éves háború hadjáratainak hadműveleti ideje rövidebb volt, mint a szulejmáni hadjáratoké. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a szulejmáni hódítások következtében a török felvonulási terület növekedett.

A továbbiakban a török hódítást gátló, azaz a török akciórádiust csökkentő tényezőket vizsgáljuk. Először az ellenséges seregek tevékenységével, majd a várak és a csaták szerepével foglalkozunk.

A császári sereget váratlanul érte a háború kirobbanása. A lassan gyülekező csapatok csak Szinán nagyvezír elvonulása után kezdték meg a hadműveleteket. A kései kezdés miatt néhány napig ostromolták csak Fehérvárt, majd a sereg nagyobb része téli szállásra vonult. Ütközben a Fehérvár felmentésére érkező budai pasa hadát Pákozdnál legyőzték. Hadműveleteket ezután csak Pálffy Miklós és a felvidéki birtokosok csapatai folytattak a kassai főkapitány támogatásával. Több török várat is elfoglaltak a Felvidéken november és január eleje között.⁴⁸

1594-ben a császári csapatok ragadták magukhoz a kezdeményezést. Kora tavasszal a Felvidéken Nógrádot, a Dél-Dunántúlon pedig Berzencét és Babocsát foglalták vissza. A fősereg azonban lassan gyülekezett Győrnél és Esztergom ostromát csak május elején kezdték el. Ugyanakkor a Felvidéken Hatvant vették ostrom alá. Szinán nagyvezír seregének közeledésére mindkét vár ostromát abbahagyták, s ettől kezdve a stratégiai kezdeményezés a töröké volt.⁴⁹

1595-ben a császári sereg jóval később kezdte meg Esztergom ostromát, mint 1594-ben. Mansfeld július 1-én vonult a vár alá. Esztergomot hosszú ostrom és a török felmentő sereg veresége után, szeptember 2-án adták fel védői. Ezután Visegrádot és Vácot is visszafoglalták. Buda ostromába azonban a Mansfeldet a fővezérségben követő Habsburg-főhercegek nem mertek belefogni. Végül Miksa főherceg Szolnok elfoglalására tett eredménytelen kísérletet október végén. A törökkel szembe forduló erdélyi fejedelem csapatai a Maros-vidéken egy sor kisebb török várat (Jenő, Lippa, Csanád stb.) elfoglaltak. Horvátországban is sikereket értek el a császári csapatok.⁵⁰

1596-ban az Óvárnál gyülekező császári fősereg csak július vége felé foglalta el Vácot. Ezután augusztus közepén vette ostrom alá Hatvant, amelyet szeptember 3-án adott fel őrsége. A szultáni sereg közeledése miatt Miksa főherceg visszavonult Esztergomig, Báthori Zsigmond pedig felhagyott Temesvár ostromával. A császári és erdélyi sereg Eger visszafoglalására tett kísérletet, de a mezőkeresztesi csatában vereséget szenvedett.⁵¹

1597-ben kisebb sereggel sikerült visszafoglalni március elején Tatát. Az Óvárnál lassan gyülekező császári csapatok augusztus 20-án Pápát vették be.

⁴⁸ Istvánffy, 683—692. o.; *Kjätib Cselebi*, 207—212. o.; a pákozdi csata 1593. november 3-án. HK 1896. 453—464. o.

⁴⁹ Istvánffy, 693—708. o.; *Illésházy*, 11—13. o.; *Isolano*, 653. o.; *Kjätib Cselebi*, 212—220. o.; *Csorba Cs.*: i. m. 137—143. o.

⁵⁰ Esztergom ostromára l. *Istvánffy*, 728—739. o.; *Illésházy*, 21—23. o.; *Isolano*, 656—675. o.; *Thury József*: A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben. HK 1892. 68—80., 181—196. o.; *Gömöry G.*: Esztergom vár bevételé 1595-ben. HK 1891. 462—481., 648—677. o.; *Csorba Cs.*: i. m. 143—156. o.; az erdélyi seregek működésére l. *Decsi*, 231—239., 276—282. o.; *Márki Sándor*: A tizenöt éves török háború történetéhez. HK 1894. 347—364. o.

⁵¹ *Istvánffy*, 765—780. o.; *Gömöry G.*: Hatvan ostroma és bevételé 1596-ban. HK 1894. 96—107., 242—254. o. a mezőkeresztesi csatára l. a 27. jegyzetet.

Hosszabb szünet után, szeptember 8-én kezdték el Győr ostromát. Ez sikertelen volt, s a török főserg közeledése miatt Komáromhoz vonult vissza Miksa főherceg. A Váchoz vonuló török sereggel több napig tartó csatát vívott november elején.⁵²

1598. március 28—29-én Pálffy Miklós és Adolf Schwarzenberg kis sereggel rajtaütésszerű támadással vette vissza az erős Győrt.⁵³ Július—augusztusban Tatát, Veszprémet, Palotát és még sok kis várat foglaltak vissza. A főserg ezúttal is lassan gyülekezett; és a folyók megáradása, valamint élelemhiány miatt a Csallóközben vesztegelt. Budát csak október elején vették ostrom alá és november elején vonultak vissza.⁵⁴

1599-ben a császári csapatok defenzív taktikát folytattak. Ez alól kivétel Pálffy Miklós májusi rajtaütésszerű támadása Fehérvár ellen, valamint a hajdúk júniusi akciója a dunai török élelemszállítmányok ellen.⁵⁵

1600-ban a császári seregnek előbb a fellázadt pápai vallon őrség ellen kellett harcolnia. A vár elfoglalása után Óvárra vonultak vissza és csak Kanizsa felmentésére tettek eredménytelen kísérletet október elején.⁵⁶

1601-ben az előző két év defenzív taktikája után támadóan lépett fel a császári sereg. Egyszerre vették ostrom alá Fehérvárt és Kanizsát szeptember elején. Fehérvárt sikerült bevenni (szeptember 20.), sőt a sárréti csatával megtartani. Kanizsa elfoglalása viszont nem sikerült, november közepén a Ferdinánd főherceg vezetése alatt álló sereg visszavonulni kényszerült.⁵⁷

1602-ben a kis számú császári sereg csak a nagyvezír távozása után mert kezdeményezni. Október elején előbb Pestet vette be, majd Budát fogta ostrom alá. Buda ostromát november közepén hagyta abba és téli szállásra vonult.⁵⁸

1603-ban Esztergomnál gyülekeztek a császári csapatok, majd Pesthez vonultak szeptember közepén. Budát a török sereg jelenléte miatt nem tudták megostromolni. November közepén Hatvant foglalták vissza.⁵⁹

A háború utolsó két évében a császári sereg defenzívába szorult. Ez összefüggésben volt az általános háborús kimerüléssel, illetve azzal, hogy a Bocskai-felkelés következtében kétfrontos háborúra kényszerült.

A császári sereg a 15 éves háború folyamán *általában* kezében tartotta a hadászati kezdeményezést. Előnye abból fakadt, hogy jóval közelebb volt a hadszíntérhez, mint ellenfele. Az akcióradiusz törvényszerűsége egyértelműen a császári csapatokat segítette. A különböző területekről (német—római birodalom, Itália stb.) érkező csapatoknak azonban közel akkora távolságokat kellett megtenniük a magyarországi gyülekezőhelyig (Óvár, Komárom, Győr), mint a töröknek Iztambultól, így az időnyereség már nem volt olyan számottevő. A késés további forrása volt a hadfogadási rendszer. A katonák felfogadását több ezzel megbízott tiszt végezte, akik inkább csak üzletet láttak a háborúban. A katonákat késedelmesen fogadták fel, sokan megszöktek közülük; így jóval kevesebb katonát állítottak ki, mint amennyire megbízatásuk szolgált. A hadműveletek megkezdését sokszor a csapatok hiánya, az alacsony létszám hátrál-

52 Istvánffy, 782—791. o.; Illésházy, 45—51. o.; Isolano, 663—664. o.; Kozics L.: i. m. 687—688. o.

53 Istvánffy, 796—799. o.; Kozics L.: i. m. 695—702. o.; Lengyel A.: i. m. 215—221. o.; Bánlaky J.: i. m. 265—270. o.

54 Istvánffy, 809—813. o.; Bánlaky J.: i. m. 272—274. o.; Sugár I.: A budai vár... i. m. 135—140. o.

55 Istvánffy, 818—819. o.; Bánlaky J.: i. m. 290—294. o.; Nagy László: Hajdúvitézek. Bp., 1983. 149—150. o.

56 Istvánffy, 830—833., 845—850. o.; Isolano, 669—670. o.; Bánlaky J.: i. m. 322—327. o.; Veress D. Cs.: i. m. 147—150. o.

57 Istvánffy, 853—862. o.; Isolano, 673—675. o.; Bánlaky J.: i. m. 333—352. o.; Gömörly G.: Székesfehérvár visszavétele... i. m. 299—322. o.; Veress D. Cs.: i. m. 150—153. o.

58 Istvánffy, 870—874. o.; Bánlaky J.: i. m. 371—380. o.; Veress E.: i. m. 52—79. o.; Sugár I.: A budai vár... i. m. 146—156. o.

59 Istvánffy, 882—885. o.; Bánlaky J.: i. m. 398—410. o.; Veress E.: i. m. 392—410. o.; Sugár I.: A budai vár... i. m. 159—165. o.

tatta.⁶⁰ Akárcsak a török seregben, itt is problémát okozott, ha a fővezér késlekedve érkezett meg. A hadvezetés határozatlansága, habozása is fogyasztotta a hadműveleti időt. A felsorolt okok miatt a *15 éves háborúban a császári sereg nem tudta érvényesíteni hadászati előnyét*. Bár kisebb csapatok tavasszal és késő ősszel—télen is harcoltak, a császári fősereg nyár előtt nemigen kezdett hadműveletekbe. Így *legfeljebb 1—1½ hónapos előnye volt a törökkel szemben*, s elvileg képes volt arra, hogy a török fősereg megérkezése előtt várat vagy várakat foglaljon el. Ezzel arra kényszeríthette ellenfelét, hogy az hadműveleti idejét e várak visszafoglalására fordítsa, s ne új hódításokra.

A *várrendszer* jelentős mértékben korlátozta mind a török, mind pedig a Habsburg hódítást. A várak kikerülése azért sem volt lehetséges, mert ezáltal a támadó sereg kockáztatta volna azt, hogy utánpótlásától elvágják.⁶¹ A várak nagyságuktól és erősségüktől függően rövidebb-hosszabb ideig tartóztathatták fel a támadó seregeket. A kisebb várak (pl. Veszprém, Palota, Tata) legfeljebb néhány napig tudtak ellenállni, az egészen gyenge erősségeket őrségük sokszor ellenállás nélkül feladta. Az ellenség feltartóztatása elsősorban a legnagyobb várakra hárult. Ilyen török vár volt az Észak-Dunántúlon Buda, Esztergom és Fehérvár, a Dél-Dunántúlon Szigetvár, a Temes-közben Temesvár. A királyi Magyarországon a legerősebb várak az Észak-Dunántúlon Győr és Komárom, a Dél-Dunántúlon Kanizsa, a Felvidéken Eger. Erdély legerősebb vára Várad volt. A 15 éves háború menetét elsősorban e „fővárak” birtoklása, meghódítása, illetve visszafoglalása határozta meg. Egy-egy „fővár” eleste rendszerint arra ösztönözte az ellenfelet, hogy a következő évben nagyobb erővel támadjon és visszaszerezze a várat. Egy hadjárat során akár a török, akár a császári fősereg csak egy „fővár” elfoglalására volt képes a rövid hadműveleti idő miatt. E nagy várak általában egy hónapig, vagy hosszabb ideig is kitartottak. A gyakori ostromok miatt azonban nem csak a kisebb várak, hanem a „fővárak” is gyakran cseréltek gazdát. Ennek okát részben abban látjuk, hogy egy-egy hosszabb ostrom után meglehetősen nehéz volt megfelelően kijavítani és megerősíteni a várat.⁶² A vár kijavítását is részben a hadműveleti időben kellett elvégezni, körültekintő és alapos munkára aligha volt lehetőség. Így a korábban már ostromlott és megrongált vár a következő évi ostromot már nehezebben tudta visszaverni. Az 1594-es ostrom után 1595-ben császári, az 1604-es ostrom után 1605-ben török kézre került Esztergom. Győrt 1594-ben a török foglalta el, 1597-ben ostromolta és 1598-ban visszafoglalta a Habsburg-sereg. Fehérvár bevételére 1593-ban és 1599-ben tett kísérletet a császári sereg, 1601-ben elfoglalta, de 1602-ben visszaszerezte a török. A „fővárak” közül Kanizsát 1600-ban vette be a török, 1601-ben mégis visszaverte az ostromot. Budát háromszor is ostromolták, mégsem tudták elfoglalni. Temesvár is kétszer visszaverte az erdélyi sereg támadását. Komáromot, Váradot és Egert egy-egy alkalommal ostromolta a török sereg, de csak Egert sikerült bevenni.

A török hódítás lelassításában, megállításában jelentős szerepet játszottak a királyi Magyarország végvárai. A török hadműveleti ideje 1—3 hónap volt; a kisebb várak néhány napos, a fővárak pedig egy hónapnál is hosszabb védekezésükkel *meghiúsították a török további nyomulását, újabb várak elesését*. E helytállás jegyében *pozitívan kell megítélnünk Győr, Kanizsa, Esztergom és*

60 Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. kötet. A tizenhatodik század. Írta Szekfű Gyula. Bp. 1928. 349—350. o.; Magyarország története 1526—1790. A késő feudalizmus korszaka. Szerk. H. Balázs Éva—Makkai László. Egyetemi tankönyv. Magyarország története II. Bp. 1972.² (a vonatkozó részt Sinkovics István írta) 141. o.

61 Perjés G.: Mezőgazdasági termelés... i. m. 173. o.; Magyarország története... i. m. 26. o.; Braudel, Fernand: The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. (Translated by Reynolds, Sian). Vol. II. London, 1973. 1200. o.

62 Magyarország története... i. m. 141. o.

Eger védelmét. E várakat ugyan hosszú ostrom után feladták védői, de a török egyik esetben sem tudott már tovább nyomulni. Győr és Kanizsa esetében a felmentő sereg veresége és visszavonulása,⁶³ Esztergom esetében a segítség elmaradása, Eger esetében pedig a felmentő sereg elkésése tette reménytelenné a várvédők helyzetét.⁶⁴ Ehhez járult még a vár súlyos megrongálódása, valamint egyéb nehézségek. A török sereg várostromai — a kései megérkezés, a rövid hadműveleti idő miatt — zömében szeptemberre és októberre estek. A szulejmáni időszakhoz képest korszerűbb és erősebb váraknak így valamivel rövidebb ideig kellett feltartaniuk a török támadását.

A 15 éves háború csatái viszonylag kevésbé ismertek, talán ezért is kapcsolód-nak hozzájuk bizonyos félreértések. Szekfű Gyula szerint a nyugati hadviselési elveket alkalmazó császári vezérek nem szívesen bocsátkoztak döntő csatába. Jellemzőnek tartja mindkét fél gyakorlatlanságára, hogy az egyetlen nagy nyílt csatából, a mezőkeresztesiből „mindkét fél úgy távozott el, hogy nem tudta, ki a győző. Döntő összeütközések elvi hiánya, ez az egyik oka a háború elhú-zódásának.”⁶⁵ Más munkákban is kísért az a szemlélet, hogy a császáriak kerül-ték a csatát.⁶⁶ Tudjuk ugyanakkor, hogy a mezőkeresztesin kívül több nagy csatát is vívtak a 15 éves háború folyamán. A háború elhúzódsának okát pe-dig a rövid hadműveleti időben és a várrendszerben, a kiegyenlített erőviszo-nyokban kereshetjük. Így tehát a csaták jelentőségét nem önmagukban, hanem a várakhoz kapcsolva kell vizsgálni. A csaták nem öncélúak voltak, hanem va-lameiy vár felmentését, visszaszerzését, vagy elfoglalását szolgálták. Döntő csatákról csak annyiban beszélhetünk a 15 éves háborúban, amennyiben 1—1 vár sorsára befolyással voltak. A csatában aratott győzelem viszont nem járt szükségszerűen a csatahely közelében levő vár elfoglalásával. A háború sor-sát, vagy akár egy hadjáratát sem dönthette el önmagában egy csata. Ugyanez a megállapítás természetesen érvényes a várharcokra is; még olyan „fővárok” eleste, mint Győr, Esztergom vagy Eger sem döntötte el a háború kimenetelét. Ennek okát már *Acsády Ignác* felismerte. Szerinte a 15 éves háború az önálló hadjáratok egész láncolata, „melyeknek nem a küzdő felek kimerültsége, nem is a katonai érdek, hanem a téli évszak beállta vet véget. Akkor mindegyik fél téli szállásra küldi vagy elbocsátja seregét és így a megvert fél időt nyer vere-ségét kipihenni és új segélyforrásokat nyitni, melyekkel a jövő nyáron újra kezdheti a harcot. Ennek megfelelően változik a siker.”⁶⁷ Újabban *Perjés Géza* mutatott rá arra, hogy az utánpótlási nehézségek miatt a „kor háborúi határ-menti háborúkká váltak és általában a hadviselő felek országainak határain épült várak és várrendszerek területéről nem távolodtak el... Az időbeli és térbeli korlátok, valamint a döntő csata megvívásának és kihasználásának aka-dályai kizárták, hogy egy-egy hadjárat döntő eredménnyel végződhessek. Ugyanis még a legnagyobb sikerekkel induló és a legtöbb eredménnyel biztató hadjáratokat is félbe kellett szakítani ősszel, a hadjáratok idő leteltével. Így a hadjáratok év sikerei sokat nem jelentettek, hiszen nem vezettek sem az ellen-ség haderejének megsemmisítéséhez, sem pedig országa elfoglalásához, arról meg nem lehetett szó, hogy úgy, mint a könyvelésben, az év végi zárszámadásban

63 Győrre l. *Kozics L.*: i. m. 508. o.; Győr és Kanizsa helytállására l. *Marosi E.*: Török várostromok Magyarországon, II. Szulejmán korában. HK 1975. 428. o.

64 Esztergom védelmét negatívan értékeli *Csorba Cs.*: i. m. 170. o., holott e vár is 30 napon túli harcra volt képes, ami maximális teljesítménynek minősíthető, l. *Marosi E.*: i. m. 459. o. a 63. jegyzetben; Egerre l. *Sugár I.*: i. m. a 26. jegyzetben.

65 *Hóman B.*—*Szekfű Gy.*: i. m. 348—349. o.

66 Magyarország története I—II. Szerk. *Molnár Erik*—*Székely György*—*Pamlényi Ervin*. I. Bp., 1964. (a vonatkozó részt *R. Várkonyi Ágnes* írta) 216. o.; a csatákat a várrendszerrel elszakítva értelmezi *Bánlaky J.*: i. m. 281., 332., 361. o.

67 *Acsády I.*: i. m. 505. o. a 15. jegyzetben

mutakozó hasznot átvigyék a következő évre.⁶⁸ A csaták jelentőségét abban látjuk, hogy a *várharcokhoz kapcsolódva egyrészt fogyasztották az oszmán sereg hadműveleti idejét, másrészt akadályozták térnyerését.*

A 15 éves háború magyarországi csatáit⁶⁹ több szempontból lehet csoportosítani. Mivel tanulmányunkban a török akcióradiuszt vizsgáljuk, a csatákat török szempontból nézve osztályozzuk. Az egyik lehetséges osztályozási elv az lehet, hogy milyen céllal vívták a török csapatok a csatát. Ez történhetett a vár elfoglalása, visszafoglalása, felmentése vagy megtartása céljából. *Vár elfoglalása* miatt, a császári felmentő sereg eltávolítása céljából vívott csaták közé sorolhatjuk a *győrit* (1594. augusztus 29.), a *vácit* (1559 november eleje) és a *kanizsait* (1600. október 7—13.). A győri csatát a török nyerte, a várat is sikerült bevenni.⁷⁰ A váci csata nem hozott döntést, a várat nem sikerült tartósan elfoglalni.⁷¹ A kanizsai csatákban inkább az ellenfél maradt felül, de vissza kellett vonulnia és a vár török kézre került.⁷² E három csata kiegyenlített erőviszonyokat mutat. A célkitűzést inkább a töröknek sikerült megvalósítania, hiszen a három vár közül kettőt elfoglaltak. *Vár visszafoglalása* céljából vívott csata a *sárréti* (1601. október 10—15.). Ekkor a nemrégben elesett Fehérvár visszaserzése miatt vívott csatát a török, de vereséget szenvedett, a várat sem tudta visszavenni.⁷³ Török *vár felmentése* miatt vívott csata a *pákozdi* (1593. november 3.), a *turai* (1594. május 1.), az *esztergomi* (1596. augusztus 4.) és a *pesti* (1603. szeptember 28.). E négy csata török vereséggel végződött. Ennek ellenére csak az esztergomi csatában elszenvedett vereség járt komolyabb következményekkel, Esztergom elestével.⁷⁴ A pákozdi csata után Fehérvár, a turai után Hatvan, a pesti után pedig Buda nem került az ellenség kezére. *Elfoglalt vár megtartása* miatt vívott csata a *mezőkeresztesi* (1596. október 22—26.). A több napig tartó csatában végül is a szultáni sereg kerekedett felül és megtartotta a két héttel korábban elfoglalt Eger várát.⁷⁵

A másik lehetséges osztályozási elv a török sereg nagysága és a hadjárat vezetőjének rangja. Ez alapján két alaptípust különíthetünk el: a török főszereg csatái és a kisebb török seregek által vívott csaták. Az utóbbi típushoz tartozik a *turai* és a *pákozdi* ütközet. Az első esetben a török főerők megérkezése előtt, a második esetben azok távozása után vívott csatát egy-egy vár felmentése érdekében egy kisebb török sereg. Mindkettőben a császári csapatok győzelmeskedtek. A *török főszereg csatái* közé hét összecsapás sorolható. Ez a típus tovább bontható a hadjárat, illetve a sereg vezetőjének rangja szerint. A hadjáratot vezethette a szultán, a nagyvezír és nem nagyvezíri rangú szerdár. A szultán vezette sereg a *mezőkeresztesi* csatából került ki győztesen. Nagyvezír vezette török sereg háromszor ütközött meg az ellenséggel a háború folya-

68 *Perjés G.*: Mezőgazdasági termelés... i. m. 173. o.

69 Mivel a hatóságokat elsősorban Magyarország területén vizsgáljuk, az 1595-ös havasalföldi hadjárat két csatáját (calugareni és a gyurgyevói) nem vettük fel a tanulmányozott csaták közé. Hasonlóképpen nem szerepel a csaták között a szlavóniai Sziszek váránál vívott csata, mivel ezt a háború kirozása előtt vívták.

70 *Istvánffy*, 712—716. o.; *Illésházy*, 15—17. o.; *Isolano*, 653—654. o.; *Kjätib Cselebi*, 225—226. o.; *Pecsevi*, 105—106. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 126—127. o.; *Kozics L.*: i. m. 502—503. o.

71 *Istvánffy*, 789—790. o.; *Illésházy*, 50—51. o.; *Isolano*, 664. o.; *Pecsevi*, 141. o.; *Kjätib Cselebi*, 269—271. o.; általában inkább császári győzelemnek tüntetik fel, l. *Nagy L.*: Hajdúvitézek, 141. o.; *Kronológia* 418. o. Utóbbi helyen tévesen szeptember 6. a csata dátuma, valójában november 4. és 10. között voltak kisebb összecsapások; a csatára utal röviden *Kortepeter C. M.*: i. m. 160. o.; *Hammer J.*: i. m. 624—625. o.; *Iorga Nicolae*: Geschichte des osmanischen Reiches. III. Gotha, 1910. 324. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 264. o.

72 L. a 34. jegyzetet; *Bánlaky J.*: i. m. 326. o.

73 L. a 38. jegyzetet; *Hammer J.*: i. m. 648. o.

74 A pákozdi csatára l. a 48. jegyzetet; a turaira l. *Istvánffy*, 703—704. o.; *Illésházy*, 11. o.; hatvani ütközetként szerepel a török forrásokban l. *Pecsevi*, 103. o.; *Kjätib Cselebi*, 215—216. o.; az esztergomi csatára l. *Istvánffy*, 734—735. o.; *Illésházy*, 22—23. o.; *Isolano*, 656—657. o.; *Pecsevi*, 116—117. o.; *Kjätib Cselebi*, 235—236. o.; *Csorba Cs.*: i. m. 150—151. o.; *Gömmöry G.*: i. m. 648—656. o. az 50. jegyzetben; a pestire l. *Istvánffy*, 882—884. o.; *Pecsevi*, 174—175. o.; *Kjätib Cselebi*, 343—344. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 405—406. o.; *Verecs E.*: i. m. 400—403. o.; *Sugár I.*: A budai vár... i. m. 163—164. o.

75 L. a 27. jegyzetet.

mán; a *győri*, a *kanizsai* és a *sárréti* csatában. Az elsőben a török, a másik kettőben a császári sereg maradt felül. A szerdár vezette sereg csatái közé tartozik az *esztergomi*, a *váci* és a *pesti*. Ezek közül csak a váci nem hozott döntést, a másik két alkalommal a török vereséget szenvedett.

A 15 éves háború magyarországi csatái mennyiségi szempontokat figyelembe véve a Habsburg-seregek fölényét jelzik. A kilenc csatából csak kettőt nyert meg a török, egy döntetlenül végződött, hatot pedig elveszített. Ez a megállapítás igazolni látszik azt a kijelentést, hogy a „szövetséges csapatok — a mezőkeresztesi csatavesztés ellenére — többnyire harcászati fölényben voltak az ellenséggel szemben”. Nagy László szerint a háború 83 jelentősebb ütközetéből, és várharcából a török fél csupán 20 esetben mondhatta magát győztesnek, 63 esetben a sikert a törökellenes erők könyvelhették el maguknak.⁷⁶ Nem mutat ilyen kedvező képet az általunk elemzett kilenc magyarországi csata, ha nemcsak mennyiségi mutatókat veszünk figyelembe. Két győztes csatája eredményeképpen a török elfoglalta Győrt, illetve megtartotta Egert; a vesztes kanizsai csata ellenére elfoglalta Kanizsát. A császári sereg két győztes csatája segítette Esztergom elfoglalását és Fehérvár ideiglenes megtartását. A többi győztes csata azonban nem eredményezett komolyabb sikereket. A *csaták kimenetele* bizonyos fokig összefüggésben állt azzal, hogy a *török mekkora erőket tudott felvonultatni*. Ha a török sereg nem volt számbeli fölényben (esztergomi, pesti csaták), illetve ha nem a török főerők csaptak össze az ellenséggel (turai, pákozdi csaták), a harcászati fölényben levő császári—királyi csapatok kerekedtek felül. Ha a török jelentős erőkkel vonult fel és számbeli fölényben volt (mezőkeresztesi, győri, kanizsai, sárréti, váci csaták), a csata kimenetele kétséges volt, bármelyik fél megszerezte a győzelmet.

A csaták időpontját illetően azt tapasztaljuk, hogy csak egy esett tavaszra (turai), kettő augusztusra (esztergomi, győri). A csaták többsége őszi esett; szeptemberben volt a pesti, októberben a kanizsai, a sárréti és a mezőkeresztesi, novemberben pedig a pákozdi és a váci. A *csaták őszi, októberre—novemberre való tolódása* azzal magyarázható, hogy a török hadjáratok hadműveleti ideje jórészt 1—2 hónapig tartott.

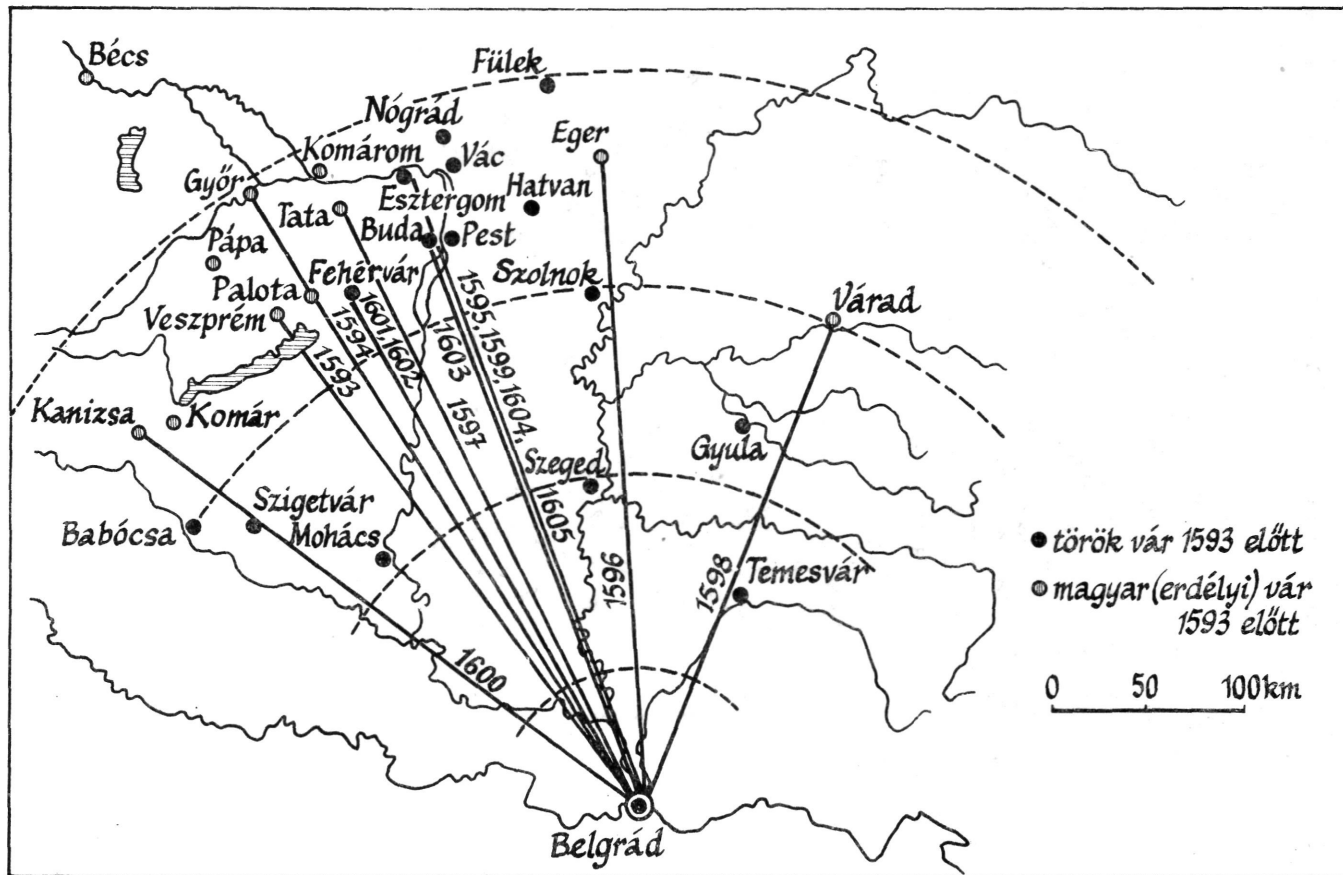
A 15 éves háború török hadjáratainak hatósugarát az alábbi tényezők határozták meg: a *felvonulási idő és a hadműveleti idő, a várak feltartó ereje és a két fél erőviszonyai*. A török sereg felvonulási ideje a magyarországi hadszíntérig legalább három hónap volt már a szulejmáni időszakban is.⁷⁷ A hadműveleti idő maximálisan négy hónap lehetett volna, de a 15 éves háborúban átlagosan 1½—2 hónap volt. Egy-egy hadjárat során csak egy-egy nagyobb várat lehetett elfoglalni. A hadszíntérhez közelebb levő Habsburg-seregek általában hamarabb kezdték meg a hadjáratot és várak elfoglalásával szorították vissza a törököt, illetve arra kényszerítették, hogy új hódítás helyett a korábban birtokában levő várat próbálja meg visszafoglalni. Az erőviszonyok kiegyenlítették voltak, a drinápolyi béke idején létrejött erőegyensúly a 15 éves háborúban is érvényesült, egyik fél sem tudott végérvényesen felülkerekedni.

A török hadjáratok hatósugara az említett tényezők függvényében változott évről évre. A hatósugarat Belgrádtól számítjuk légvonalban a hadjárat során elért legtávolabbi magyarországi várig. A török sereg természetesen nem egyenes vonal mentén haladt a központból (Isztambul, illetve Belgrád) az adott várig, hanem jókora kerülőkkel. Így a légvonalban mért távolság és a

⁷⁶ Nagy L.: Erdély és a tizenöt éves háború. *Századok*, 1982. 680. o.; I. még *uő.*: Hajdúvitézek, 139., 143. o.

⁷⁷ Elliott J. H.: *Europe Divided 1559—1598. The Fontana History of Europe*, London and Glasgow, 1968. 179. o.; Szakály F.: A mohácsi csata 9—11. o.; *Perjés G.*: Az országot... i. m. 9—10. o.; *Szántó I.*: A végvári... i. m. 17—18. o.

A TÖRÖK HADJÁRATOK HATÓSUGARA

тýнлегеceн мегтедт ўтcзакaш (амелýрўл а һадýјраток тјргýлaшa cорјн меге-емлелкезтўнк) кўзўдт јелентўс кўлўнбсег вaн, амелý а 100 км-т иc елрелел, есепенкелнт мег иc һаладһаја. Аз ајталунк шјамїтот һатўсугјр илел ертеелменен нем понтоc, вїзонт јўл тўкрўзї а тўрўк елўренýмулaш мелртелкел а һаборў сорјн (I. а 780. олдaлон!)

А тўрўк серег лелнaгýбб сїкерел 1594-бен ерте ел, Győr елфоглaлaшaвaл. Еккор керўлт лелтјвoлaббa Белгрјдтўл — лелгвoнaлбaн 390 км, терепен лелгaлaбб 500 км — ес лелкўзeлeбб Бецсез, амелýнек елфоглaлaшaт Сзїнјн nаgýвeзїр тевбе вете. А шзeлјмјнї оўсзак лелтјвoлaббї һўдїтaшaхоz, Есзтергомхоz келест иc сїкерўлт кїтолнї а һатўсугарат нýгaт фелел лелгaлaбб 30 км-рел. А магарорсзјгї тўрўк һаборўк сорјн *Győr volt a legtávolabbi vár*, амелýет сїкерўлт елфоглaлнї. Тўлсјгосон елўретолт ајлaш вoлт азонбaн аһхоz, һоgý һосзaбб идеїг мег лелесепен тартанї. А тўббї һадýјрат нем вoлт илел сїкерес, а һатўсугјр иc лелфелјeбб цсак Есзтергомїг ерт. *Аз Ёсзак-Дунјнтўлон 1594 ўтјн а тўрўк серег нем тудтa тўллелпнї а Шзeлјмјн ајтал 1541 ес 1568 кўзўдт елрелт һатўрокат. Сўт 1595 ес 1601 кўзўдт а цсјсзјрї серегек нýмомултaк елўре ес Буда кївелелвел мїнден вјрат елфоглaлтaк е терўлетен. Аз 1602-ес ес аз 1605-ўс һадýјраттaл а тўрўкнек сїкерўлт һелýреајлїтанї аз 1593 елўттї status quo-т аз Ёсзак-Дунјнтўлон, цсак Пaлoтa шјамїтот ўј сзеременýнек. А Фелвїдекен Егер елфоглaлaшa елленере сем тудотт а тўрўк елўренýмулнї, мерт аз Егертўл есзакaббa левў вјрaк (Fűlek, Nógrád стb.) аз елленсег кезере керўлтек. Сзлaвўнїа—Һорвјторсзјг терўлетен иc вaлaмелýест вїсзсазорулт а тўрўк. Аз 1595 ес 1598 кўзўдт цсјсзјрї шзеветсег-бен һарцолў, мајд идеїгелесенен (1605-їг) Habsburg-кезен левў Ерделý иc елўретўрт а Марос-вїдекен (Lippa, Jenő стb.). *Егýедїл а Дел-Дунјнтўлон нýмомулт елўре а тўрўк*, Канїзса елфоглaлaшaвaл а шзeлјмјнї һатўрокат мїнтегý 100 км-рел нýгaтaббa толтa. А һатўсугјр шзепонтјјабул азонбaн Канїзса кўзeлeбб вoлт Белгрјдхоz, мїнт Есзтергом вaгý Егер. Мїг Győr а лелтјвoлaббї, Канїзса а лелнýгaтїбб феквесў һелý вoлт, амїт а тўрўк а магарорсзјгї һаборўк сорјн елфоглaлт. А 15 евес һаборў, һа а велерелдмелнýт текїнтўк, нем һозоот лелнýгес вјлтозјсaкoкaт. *А тўрўк һўдїтaш Һорвјторсзјгтўл Ерделýгїг мајднем азонос nаgýсјгў терўлетекет һасїтот кї а кўзепкoрї Магарорсзјгбул. Е һўдїтaш а һатўсугјр тўрвенецїт кўветте* ес Белгрјдтўл лелгвoнaлбaн шјамїтa вaгý Ерделý кївелелвел мегһалaдтa а 300 км-т.*

Шандор Ласло Том

РАДИУС ДЕЙСТВИЙ ТУРЕЦКОЙ АРМИИ В 15-ЛЕТНЕЙ ВОЙНЕ

Резюме

Поняте «радиуса действий» автор на основании специальной литературы определяет таким образом, что он означает расстояние между исходным пунктом и зимней стоянкой — базой (центром) — и достигнутой в ходе военного похода конечной границей завоеванной территории. Радиус действий, точнее масштаб завоеваний турецкой армии зависел от ряда факторов. Один из них — время продолжительности военной кампании, которое может быть разделено на период выступления армии, период ведения операций (оперативный период) и период отступления. Значительную часть длительности военной кампании составляло время развертывания войск. Часть военных походов турок во время 15-летней войны имела своим исходным пунктом Стамбул, другая часть отправлялась из Белграда, который был гораздо ближе к театру военных действий. В этой войне скорее Белград играл роль «центра борьбы за веру», чем Стамбул. У Белграда скопляли продовольствие, военное снаряжение для армии, которые по Дунаю транспортировались далее до Буды. Военные походы, отправной точкой которых Стамбул, требовали два месяца для подтягивания войск к Белграду, и еще один месяц для их марша на венгерский ТВД. Военные походы турецкой армии в период

15-летней войны были направлены, в первую очередь, против северо-задунайских крепостей, оборонявших Вену. В ходе подтягивания вооруженных сил на территории Венгрии турецкие войска делали привал после Белграда в г. Оспек (Эсек), у Мохача и у Джанкуртарана. Турецкая армия в день проходила маршем в среднем около 20 км, однако вследствие привалов в пути этот темп продвижения несколько замедлялся. Во время привалов, продолжавшихся по несколько дней, производилась раздача продовольствия, жалованья, дожидались позднее, примыкающие войска. Поскольку время развертывания не было возможности сократить, оперативный период в значительной мере определялся тем, когда успевали начать кампанию. Оперативное время турецкой армии, которое мы можем исчислить с момента прибытия на ТВД, в принципе составило бы четыре месяца (с июля до конца октября). Однако в ходе 15-летней войны турецкие войска, как правило, достигали оперативной территории лишь к сентябрю—октябрю месяцу. Таким образом, у них оставалось всего лишь один-полтора месяца для завоеваний, что оказалось недостаточным. Более длительным оперативным периодом они располагали лишь во время четырех военных кампаний (1594, 1600, 1602 и 1605 годов), когда они уже в июле—августе находились на ТВД. Тогда они достигали больших успехов. Турецкое военное руководство стремилось увеличить оперативный период за счет времени отступления — зимовок (остановка на зимние квартиры в Венгрии, оперативные операции, проводимые после дня Касима), но эти стремления не увенчались прочным успехом. Таким образом, оперативный период военных походов в ходе 15-летней войны, как правило, был короче, чем во время военных походов Сулеймана. Причиной этого могло быть, что в результате сулейманских завоеваний территория развертывания турецкой армии увеличилась.

К факторам, сокращавшим радиус действий турецкой армии, мы можем отнести и действия императорских и трансильванских войск, сопротивление крепостей и бытви. Императорская армия, которая находилась несколько ближе к ТВД, чем турецкая, обычно начинала военную кампанию раньше и имела преимущество в один-полтора месяца по сравнению с турками. Она могла захватить крепости до прибытия турок. Тем самым она принуждала турецкие войска расходовать свое оперативное время не на новые завоевания, а на отвоевание этих крепостей, заново. В замедлении турецких завоеваний значительную роль сыграли крепости королевской Венгрии. Крупные крепости (Дьёр, Канижа, Эстергом, Эгер) могли защищаться в течение хоть месяца с лишним. Осады крепостей турками в ходе 15-летней войны большей частью приходились на сентябрь и октябрь. Бои за овладение крепостями и другие сражения истощали оперативное время турецкой армии. Из девяти более крупных сражений на территории Венгрии турецкая армия одержала победу лишь в двух. Однако с точки зрения занятия и удержания крепостей турецкая армия использовала войск лучше, чем её противники. Исход битв большей частью зависел еще и от того, какие силы могла развернуть турецкая армия. Большинство битв происходило осенью, в октябре и в начале ноября.

Радиус действий военных кампаний в ходе 15-летней войны из года в год изменялся. В 1594 году турецкая армия осуществила свое самое далекое завоевание, захватив крепость Дьёр. В это же время ей удалось максимально приблизиться к Вене, однако этот захват не оказался прочным. За исключения Юга Задунавья турецкая экспансия не превосходила захватов, осуществленных в период с 1541 по 1568 годы, более того, она вынуждена была отступить. Захваты турок во время 15-летней войны, подчиняясь закономерности радиуса действия, отвоевали примерно одинаковые по масштабу территории от средневековой Венгрии.

Sándor László Tóth

DER AKTIONSRADIUS DER TÜRKISCHEN MILITÄRISCHEN TÄTIGKEIT IM FÜNFZEHNJÄHRIGEN KRIEG

Resumee

Aufgrund der Fachliteratur definiert der Verfasser den Begriff des Aktionsradius so, daß er den Abstand zwischen der Ausgangs- und Winterbase (dem Zentrum) des Heeres und der im Laufe des Feldzuges erreichten fernstliegenden Grenze des eroberbaren Gebietes bedeutet. Der Aktionsradius d. h. das Maß der türkischen Eroberung, war von mehreren Faktoren beeinflusst. Einer von diesen ist die Zeit des Feldzuges, die in Aufmarsch-, Operations- und Rückzugszeit aufgeteilt werden kann. Der größte Teil der Zeit des Feldzuges bestand aus der Aufmarschzeit. Einer Teil der türkischen Feldzüge im fünfzehnjährigen Krieg wurde aus Istanbul, der andere Teil aus dem der Front viel näher liegenden Belgrad eingeleitet. Im Krieg spielte eher Belgrad die Rolle „des Zentrums des Kampfes für den Galuben“ als Istanbul. Der nötige Proviant und die nötige Feldausrüstung des Heeres wurden bei Belgrad angesammelt und auf der Donau nach Buda weiterbefördert. Bei den aus Istanbul

eingeleiteten Feldzügen nahm der Aufmarsch bis zu Belgrad zwei Monaten und der Aufmarsch auf dem Kriegsschauplatz in Ungarn einen weiteren Monat in Anspruch. Die türkischen Feldzüge des fünfzehnjährigen Krieges waren in erster Linie gegen die Wien verteidigenden Burgen in Nord-Transdanubien gerichtet. Während des Aufmarsches nach Ungarn haben die türkischen Truppen Rast bei Belgrad, Esseg, Mohács und Dsankurtaran eingelegt. Die Marschgeschwindigkeit des Heeres war durchschnittlich um 20 Km/St aber wegen der eingeschalteten Rasten sind sie etwas langsamer vorgerückt. Zur Zeit der mehrtägigen Rasten wurden die Provision und der Sold verteilt und die sich später anschließenden Truppen abgewartet.

Da die Aufmarschzeit konnte nicht verkürzt werden, wurde die Operationszeit in großem Maße durch den Faktor bestimmt, wann der Feldzug hatte eingeleitet werden können. Die Operationszeit des türkischen Heeres—die ab Zeitpunkt der Ankunft im Kriegsschauplatz gerechnet werden kann—hätte prinzipiell vier Monaten (ab Juli bis zum Ende Oktober) gewesen sein. Aber im Laufe des fünfzehnjährigen Krieges erreichten die türkischen Truppen das Operationsgebiet im allgemeinen erst im September—Oktober. So sind nur ein bis anderthalb Monaten für die Eroberung geblieben, die sich als wenig erwiesen. Eine längere Operationszeit war ihnen nur bei vier Feldzügen (1594, 1600, 1602, 1605) zur Verfügung gestanden, bei denen sie bereits im Juli—August auf dem Kriegsschauplatz waren. Da haben sie größere Erfolge erzielt. Die türkische Heeresführung hatte sich bestrebt, die Operationszeit auf die Kosten der Rückzugs- und Überwinterungszeit zu verlängern, (Überwinterung in Ungarn, Operationen nach dem Tag von Kasim), aber diese Bestrebung brachte keinen dauerhaften Erfolg. So war die Operationszeit der Feldzüge im fünfzehnjährigen Krieg im allgemeinen kürzer als die der Feldzüge von Suleiman. Deren Ursache konnte es gewesen sein, daß das Aufmarschgebiet der Türken infolge der Eroberungen von Suleiman größer geworden war.

Zu den Faktoren, die den türkischen Aktionsradius verminderten, können wir die Tätigkeit der kaiserlichen und transsylvanischen Truppen so wie den Widerstand der Burgen und auch die Schlachten zählen. Das dem Kriegsschauplatz etwa näher stationierende kaiserliche Heer begann den Feldzug gewöhnlich früher, so hatte es einen bis anderthalben Monaten Vorsprung der Türken gegenüber. Bis zur Ankunft des türkischen Hauptheeres konnte es Burgen besetzen. Damit konnte es die Türken dazu zwingen, ihre Operationszeit nicht der neuen Eroberung, sondern der Rückeroberung dieser Burgen zu widmen. In der Verlangsamung der türkischen Eroberung spielten die Burgen des königlichen Ungarns eine bedeutende Rolle. Die großen Burgen (Győr, Kanizsa, Esztergom, Eger) konnten sich länger als einen Monat verteidigen. Während des fünfzehnjährigen Krieges fielen die türkischen Bestürmungen der Burgen zum größten Teil auf September und Oktober. Die Schlachten verringerten die Operationszeit des türkischen Heeres mit den Festungskriegen zusammen. Aus den neun größeren Schlachten des Krieges auf dem Gebiet Ungarns gewannen die Türken nur zwei. Vom Gesichtspunkt der Besatzung und Bewahrung der Burgen nützte aber das türkische Heer die Schlachten besser aus als sein Feind. Der Ausgang der Schlachten hing zum größten Teil auch davon ab, wie große Kräfte die Türken konnten aufmarschieren lassen. Der größte Teil der Schlachten erfolgte im Herbst, im Oktober oder Anfang November.

Der Aktionsradius der Feldzüge im fünfzehnjährigen Krieg veränderte sich von Jahr zu Jahr. Die Türken erzielten ihre weiteste Eroberung im Jahr 1594 durch die Einnahme von Győr. Zu dieser Zeit ist es ihnen gelungen, an Wien am nächsten zu kommen, diese Eroberung erwies sich aber als nicht dauerhaft. Mit der Ausnahme von Süd-Transdanubien (Kanizsa) hatte die türkische Eroberung die von Suleiman zwischen 1541 und 1568 erreichte Expansion nicht überstiegen, sie wurde sogar zurückgedrängt. Im fünfzehnjährigen Krieg riss die türkische Eroberung der Gesetzmäßigkeit des Aktionsradius entsprechend Gebiete von fast gleicher Größe aus dem mittelalterlichen Ungarn aus.